

BECK LAJOS DR

A MAGYAR FÖLDBIRTOK
MEGOSZLÁSA

AGRÁR-STATISZTIKAI TANULMÁNY

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI, RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1918

I.

A világháború tanulságai érnei kezdenek. A területi hódítás, a hadisarcz jelszavait felváltotta lassan annak a megértése, hogy igazi győzelmet azok a nemzetek aratnak majd, amelyek a nép valódi akaratának szabad érvényesülését a legtökéletesebben képesek biztosítani s ennek eredményeképp az emberiség erkölcsi és anyagi jólétét, a leghelyesebb intézményekkel mozdíthatják elő.

Az emberek lelke, gondolkodása újra formálódik. Régi ideálok omlanak össze, új eszményeknek oltár épül. A nagyhatalmi vágyakozást az örök béke vágya váltotta fel. Az erős kéz autokrata uralkodásának ábrándja helyébe éjszakra is, keleten is a népies kormányzat ideálja lépett. A jogok és kötelességek harmóniába hozásának szükségessége az államéletben mind jobban terjed. És mind világosabbá válik a megismerés, hogy arra a nemzetre vár fejlődés a jövőben, amely a háború és béke felett épűgy maga dönthet, mint belső politikai életének feltételei felett.

Az emberek lelke demokratizálódik. A megpróbáltatás, a bizonytalanság, az elműlás közelségének

gondolata kiegyenlítőleg hat. A rangban, vagyonban gazdagok megérték azt a hihetetlen csodát, hogy napok, perczek alatt értéktelenedtek el legfőbbnek képzelt javaik. A rangban, vagyonban szegények pedig ezalatt csak nőni, fokozódni látták lebecsült erejüket. Amott csökkent a hiú büszkeség, a hamis értékek túlbecsülése ; emitt nőtt az öntudat, a megpróbáltatásban meg-edzett önérzet. A nivellálódás egészséges folyamata megindult.

Egy új világrénd körvonalai bontakoznak ki. Amott a népek sorsát eddig intézett tényezők, akik megértik a történet tanítását, egyengetni próbálják ennek az evolúciónak útjait. Másutt a nép lelke földrengető kitorésekkel szerez érvényt akaratának. A nemzetek felelőtlen, de emberi felelősségük tudatában élő férfiai már-már megtalálják azokat a vonatkozásokat, amelyek a huszadik század emberiségét a humanizmus megértő világszövetségébe fogja összefoglalni. Mindenütt forr, forrong az emberi elme és az emberek szíve, mindenütt egy új élet csírázását látjuk.

Magyarországon is mintha derengeni kezdene. Hiszen a hosszú évek alatt képződött jégpáncél alatt itt is emberi természet élt, érzett, fejlődött tovább. A kikerülhetetlent mi sem kerülhetjük el. A szükségszerű fejlődés pályájából bennünket sem lehet kitéríteni. Az élet törvényei minálunk is csakúgy parancsolnak, mint másutt. Az emberiség fejlődése csakúgy követeli tőlünk is jogait. A szárnyaló gondolatot, az emberi érzést, mely tengereken át ölelkezik soha egy-

mást nem látott, egymást mégis megértő milliók gondolatával, érzésével, határt őrző őrségek, de tűzokádó ágyúk ezrei sem tudják megakadályozni abban, hogy egymásra találjanak. Ami másutt fáj, nekünk is fáj. Ami az emberi haladás útjában áll másutt, a mi utunkat is keresztezi.

A lövészárookban innen is, túl is ugyanazok az érzések forrnak. A nagy gondolatközösség pókhálófínom szálakkal lelki közösségek fonadékát szötte. E közösség közös szükségességek megértéséből támadt. Amit odahaza békés, mindennapián-szürke robotmunka közben csak sejtettek, elképzelték az emberek: a halállal szemben eltöltött évek rettenetes realizmusában bizonyossággá izmosodott lelkükben. Amit azelőtt joguknak hittek, amelyet valamikor ki kell majd küzdeni, azt ma már természetes szükségességnek látnak, amelyet már végérvényesen kiverekedtek maguknak.

Így vált közmeggyőződéssé a hadban álló milliók lelkében innen is, túl is, hogy a háború előtt abban maradt közéleti játékot nem lehet többé folytatni. A nép nem bizza ezentúl a maga helyett való gondolkodást másokra. Még kevésbé a *magáról* való gondoskodást. A többé-kevésbé demokratikus mázba öltöztetett patriarchalizmus kora lejárt. A nép valóságos uralkodásának ideje elérkezett.

Hogy ebben az új világban a maga valódi értékét megismert, a maga sorsát intézni kívánó nép független anyagi életének biztosítását is keresi, termé-

szetes. Tudja, hogy szuverenitása teljességét csakis úgy érheti el, ha anyagi függetlenségét biztosítja. Egyszerűen érvényesíti tehát a joghoz való jussával együtt a kenyérhez való jogát is, amely emberi voltán felül, józanságánál, belátásánál és kipróbált nemzetfentartó tulajdonainál fogva megilleti. És ebben senki és semmi sem fogja feltartóztatni. Mert a két legnagyobb fegyver a kezében van: a jog és az erő. Az erő, hogy érvényesíthesse a maga jogát.

Így kerülnek sorra napirendre azok a kérdések, amelyekkel a háború előtt a kormányok nem igen szerttek foglalkozni. Így kerül nálunk napirendre a föld problémája is.

Annak a háborúba szállt három és fél millió földművesnek hazatérő része, amelyik nagyobbik felében földnélküli földet túró, kisebbik részében életképtelen parcellabirtokos, nem-e természetes, hogy ezen az *újra megszerzett* földön a maga gazdája akar lenni? A maga erejéből akar megélni a maga földjén.

II.

Egy agrárius ország lakossága annál elégedettebb, minél több önálló egészet képező, egészséges nagyságú gazdasággal rendelkező polgára van. A tulajdon a legnagyobb társadalmi békeszerző. A legerősebb nivelláló erő, az emberi megelégedés legbiztosabb forrása. A nagy forradalmak a birtokmegosztás egészségtelen végleteiségeire vezethetők vissza. Ahol földbirtokból eredő óriási vagyonok élvezői mellett apró, megélhetést nem nyújtó földszalagok rettenetes szegénysége tengődik; ahol a földhöz jutás reménysége százados társadalmi és gazdasági berendezkedés kínai falába ütközik: ott előbb-utóbb ki kell törnie annak a megrázkódásnak, amely a rettenetes végleteket enyhítő erejével ideig-óráig legalább igazságot vél szolgáltatni az emberiségnek.

Minél több önálló gazda osztozik az ország földjén: annál többen viselik a nemzet életéért, önállásáért, egészséges fejlődéséért az állampolgárokra háruló erkölcsi felelősséget. Minél több emberi érdek fűződik a közérdekhez, annál erősebbé válik az egyesnek az összességhez való tartozásának tudata. Minél

több ember mondhat a magáénak egy életképes gazdaságot, annál egységesebbé válik céljaiban, törekvéseiben az ország társadalma, annál nagyobb benne az ellentálló erő a köz ellen irányuló minden támadással szemben. Egészséges földbirtokviszonyoknál az agrárius társadalom tagjainak egyéni érdeke bele olvad a közérdekbe.

Az egészséges földbirtokviszonyok a népszaporodásnak is egyik legfőbb biztosítékát képezik. Mert a földbirtok helyes elaprózódásával karöltve halad az emberszaporodás, viszont a birtoktömörülés mindenütt a szaporodás csökkenését, a lélekszám ritkulását eredményezi. Fejér megyében, a nagybirtok hazájában, 1900-tól 1910-ig 36 lélekkel szaporodott a népesség 1000 hektár szántóföldre számítva, míg a legkisebb birtokok földjén: Várasd megyében 308 fővel. És helyesen mutat rá *Kenéz* nagyérdékű munkájában,¹⁾ hogy amíg azokban a magyar vármegyékben, ahol a gazdaságilag művelhető területnek több mint fele az ezer holdat meghaladó nagybirtoké (Fejér, Somogy, Bihar stb.): az 1000 hektár szántóföldre eső lélekszám 80-134 között változik, addig azokban a vármegyékben, ahol kevés a nagybirtok: e lélekszám 158-247 között variál. A németbirodalmi és az angol statisztika pedig kideríti, hogy a legapróbb parcellákon aránylag harminczszor annyian dolgoznak, mint a 100 hektárnál nagyobb birtokokon.

¹⁾ L. Nép és Föld, Budapest, 1917. 2-3. lap.

Az egészséges földbirtokmegoszlás az egész társadalom érdeke. És az állam mindegyik osztályáé, mert a földművelés minden termelésnek alapja. Az iparinak is. Ha kiapadna egyszer az anyaföld: megáíjánának a gépek és a munkáskezek, mert nem volna ami fűtse őket és nem volna, amit feldolgozhassanak. Ezért az egész jövőndő gazdasági fejlődés első feltétele az élelmiszerek és az iparhoz szükséges nyersanyag termelésének fokozása és tökéletesbítése.

Ehhez járul a háborúnak az a tanulsága, hogy a legelőrehaladottabb ipari állam sem hanyagolhatja el *saját* mezőgazdaságának kiépítését. Anglia már évtizedekkel ezelőtt megsejtette, Poroszország pedig gyakorlati reformok útján is elismerte annak az állami feladatnak fontosságát, amely az utolsó három évben mindenki előtt nyilvánvalóvá lett: minél teljesebb mértékben *hazai* forrásokból fedezni az állampolgárok megélhetéséhez szükséges élelmiszer és nyersanyag szükségletet.¹⁾ Afelett vitatkozhatunk, hogy az autarkíának gondolata keresztülvihető-e s a béke elkövetkezésével lassankint úgylis helyreálló világgazdálkodás nem teszi-e feleslegessé a középeurópai államok gazdasági jövőndője feletti aggodalmunkat: annyi mindenestre bizonyos, hogy a jövőndőben mindegyik ország okulni fog a közelmúlt tanulságain s ennek következtében a lehetőségig törekedni fog lakosságát a maga erejéből élelemmel ellátni. Ez a törekvés pedig az

¹⁾ L. Szerző «Többtermelés» című sajtó alatt levő munkájában ennek bővebb kifejlesztését.

emberiség gazdasági evolúciójának mai helyzetében természetszerűleg a földnélküliek földhöz juttatását és a törpebirtokoknak – ahol azok természete kívánja – önálló gazdasági egységeket képező gazdaságokká való átalakítását teszi parancsoló szükségessé, mert az életképes kisbirtok szaporodása csak előmozdítja az ország élelmiszertermelésének fokozását és tökéletesítését.

Ennek a tételnek igazságát ma már mind szélesebb körökben elismerik. Hajdan a fiziokraták azt hirdették még, hogy az a leggazdagabb ország, amelyben legtöbb a nagybirtok, mert ennek a birtokkategóriának a tiszta hozadéka a legnagyobb. És a Quesnay hatása alatt álló korabeli francia elmélet épűgy mini a még jóval későbbi angol közfelfogás is a nagybirtok abszolút fölényét vitatta a kisbirtok fölött Németország ezzel ellentétes álláspontot foglalt el. Ott nem voltak tökében gazdag bérlők, mint Angliában, a nagybirtok a szegény tulajdonos kezében sovány jövedelmet hozott. A nyugati és délnyugat-német földbirtokviszonyok s az ottani virágzó parasztbirtokok eredményei is nagy befolyással voltak a kisbirtok-barát teória kialakulására. S e közfelfogás segítette később diadalra a német szociáldemokracziának azt az idevágó revíziós felfogását,¹⁾ amely az angol példák alapján dolgozó Marx-al szemben, épen német tanulmányok nyomán, a kisbirtokot mint a jövőbeli gazdasági rend ideális

¹⁾ Bernstein. Herz, David stb.

üzemformáját állítja követendő például a közvélemény elé.

Általános igazságokat e téren sem lehet felállítani. Annyi azonban ma már bizonyítottnak vehető, hogy a legnagyobb tiszta hozadéknak a lehető legkevesebb költség és munkaerő felhasználásával való produktálására – fejlett műveltségi, gazdasági és hitelviszonyok között – az egészséges egységet képező kisbirtok épügy képes, mint a nagybirtok. Áll pedig ez különösen a legújabb gyakorlati felvételek, de a francia példák tanúsága szerint a kenyérmagvak termelésére is,¹⁾ mert hiszen azt, hogy bizonyos tekintetben az állattenyésztés, tej-, vaj-, gyümölcs- és veteménytermelés terén a kisgazda túlszárnyalja a nagybirtokost, ezen utóbbi birtokkategória legelfogultabb védelmezői is elismerik.

Épügy meghaladottnak tekinthető az a kifogás is, mintha a kisbirtok nem lenne képes kenyérmagvakat a piacz számára termelni, mert azoknak legnagyobbbrészét háztartásában fogyasztja el. A Sering által megvizsgált Plümenhagen²⁾ nevű porosz birtok gazdasági eredményei is bizonyítják, hogy amíg ez a 282 ha-ra rúgó

¹⁾ L. különösen az újabbakat: *Keup-Mührer*: Die volkswirtschaftliche Bedeutung von Gross- und Kleinbetrieb in der Landwirtschaft, Berlin 1913, *Pauli*: Produktionskostenberechnungen (Archiv f. exakte Wirtschaftsforschung 1913); *Baumann*: Intensität und Reinertrag (Archiv 1914). *Sagawe*: Die volkswirtschaftliche "Bedeutung von Gross- und Kleinbetrieb in der Landwirtschaft (Archiv 1914), La petite propriété rurale en France, Paris 1909.

²⁾ *Sering*: Die Verteilung des Grundbes.tzes und die Abwanderung vom Lande, Berlin 1910. 34 l.

terület egy «Rittergut»-ot képezett az eladott termények értéke 26.035 Mark-ot tett ki s miután harmincz járadék-birtokra bontották: a kisbirtokok 69.299 Mark értékű terményt vittek piacra.

Stumpfe régibb kutatásai¹⁾ is igazolják, hogy a törpebirtok is termel a vevőközönségnek és érdekesen mutatja ki a Kenéz által idézett *Petersilie**) Poroszországra nézve, hogy

	az 5 20 ha parasztbirtok	a 20 100 ha nagy parasztbirtok	a 100 ha felelti birtok
búzatermésének	19 ⁰ / ₀ -át	65 ⁰ / ₀ -át	71 ⁰ / ₀ -át
rozs „	68 „	77 „	73 „
burgonya „	58 „	66 „	71 „

hozhatja piacra. Sőt a 2-5 ha-os kisbirtok is rozstermésének 42, zabtermésének 24, burgonyatermésének 45%-át nélkülözheti és bocsátja a vevőközönség rendelkezésére. Kenéz pedig kiszámítja,) hogy az 5-100 hold területű gazdaságok a Magvarbirodalom 44 millió métermáz sányi búzaterméséből 25 milliót szolgáltatnak s a saját fogyasztásukra megkívántató mennyiség levonása után még legalább 10-12 millió métermázsa búzát bocsájtanak forgalomba.

Ekkép az állam társadalom-politikai és gazdasági érdeke egyaránt követeli a földbirtok egyenletesebb

³⁾ Der kleine Grundbesitz und die Getreidepreise, Leipzig 1897.

²⁾ Zahlen für das Gewicht der Landwirtschaft u. ihrer Betriebsgrößenklassen (Zeitschrift des kön. Preussischen Stat. Landesamtes 1914).

⁴⁾ I. m. SI- 82 I.

megoszlását, a nagy végleteknek – a latifundiumok és törpebirtokok éles ellentéteinek – kiegyenlítését, minél több önálló birtokos-exisztenciának megteremtését. Ami természetszerűleg nem jelentheti a fennálló birtokrendnek olyan megbontását, amely a természettel, az éghajlati és művelési viszonyokkal merev ellentétben, nem tisztelve magasabb állami és nemzeti célokat a meglévő kereteknek mindenáron való, észszerűtlen megbontására törekszik.¹⁾ Egy idevonatkozó birtokreform nem akkor lesz a legeredményesebb, ha a legteljesebben felforgatja a fennálló állapotokat, hanem akkor, amikor számolva az ország magasabb állami érdekeivel, földjének természetével, népének gazdasági és társadalmi igényeivel ezekhez szabja a szükséges változtatásokat. Mai birtokpolitikai helyzetünk teljes ismeretével, jövőnk fejlődésünk szükségleteinek megértésével, bátor biztossággal, amely nem riad vissza az államhatalomnak kényszerítő beavatkozási joggá? való felruházásától sem, ahol arra szükség van: kell a munkához fogni, amely a jövőnk Magyarország egyik alapkövét fogja lerakni.

A magyar államélet tehát új földbirtokpolitikát követel. Nemzeti, szociális, gazdasági előhaladásának egyik legelső alapfeltétele ez. A régi keretek nem képesek többé megtartani a háború után a földből élő magyar társadalmat.

¹⁾ L. a magyar képviselőház 1916 június hó 16-iki ülésében mondott birtokpolitikai beszédeméi,

A szükséges reform útját, irányát megjelölni azonban csak a ma fennálló birtokviszonyok, a magyar földbirtok mai megoszlásának megállapítása után lehet, mert csak így tudhatjuk, hogy mai állapotainkban hol rejlik a baj, amely orvoslásra szorul. Ezért követeltem már a birtokpolitikai reformot sürgető képviselőházi indítványom megindokolásakor a háború daczára egy megbízható birtokmegoszlási statisztika felvételét. Ha indítványom akkor elfogadtatik: ma már – a kétségtelenül fennálló nagy nehézségek daczára is – olyan adatok birtokában lennénk, amelyek reform-munkánkat lényegesen megkönnyítenék. Így azonban – újabb felvétel híján – csupán régibb, összehasonlításra legritkábban alkalmas adatokkal dolgozhatunk, és a birtokmegoszlás fejlődését nyomon nem mindig kísérhetjük. Mindezen nehézségek daczára sem lesz talán felesleges megkísérelni, – ha gyakran közvetett úton is – mai birtokállapotunk képének megrajzolását.

Ennek utána egy másik tanulmányban új birtokpolitikai feladataink egyik legégetőbb problémáját: a mezőgazdasági termelés fokozásának kérdését, a háború utáni gazdasági élet perspektívájába beállítva kívánom megvilágítani, hogy azután, ha már e fejtegetések folyamán az is világosra fog válni: melyik birtokkategória bír a többtermelés szempontjából is az összességre a legnagyobb jelentőséggel, megállapíthatjuk a szükséges birtokreform irányait és kereszülvitelének módjait.

III.

A Magyarbirodalomban az 1910. évi népszámlálás összesen 20,880.487 lelket talált. Ebből a keresők száma 8,956.922-re, az eltartottaké pedig 11,929.565-ra rúgott. A keresők az egyes főbb foglalkozási ágak szerint a következőleg oszoltak meg: östermeléssel foglalkozott 5,600.602 személy, vagyis az összes kereső népességnek 62.5%-a, iparral 1,460.493 egyén (az összes kereső népesség 16.3%-a), kereskedelemmel és hitellel már csak 300.799 lélek (az összes kereső népesség 3.4%), a házicselések száma pedig 390.824 főt (4.3%) tett ki. A többi foglalkozási ágakban való részesedés még kisebb (3.1-0.8%) volt.¹⁾

Ha ezeket az adatokat az 1890-iki és az 1900. évi népszámlálás adataival összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy az östermeléssel foglalkozó népesség aránya fokozatosan kisebbedik. 1890-ben az östermeléssel foglalkozó keresők aránya 69.8% volt, amely arány 1900-ban 68.5%-ra, 1910-ben pedig 62.5%-ra szállt le, aminek okát egyfelől a kivándorlás háború előtti nagymérvű nyavalyájában, másfelől a gépek használatának a mezőgazdaságban való elterjedésében, a nagy városok felszívó erejében s lassú, de fokozatos industrializálásunkban kell keresnünk, hiszen östermeléssel foglalkozó lakosságunk apadásával egyidejűleg az iparral foglalkozó kereső népesség aránya az

¹ L. a Függelékben az 1. és 2. számú táblákat.

1890-iki 111.6%-ról 1900-ban 12.8%-ra, 1910-ben pedig 16.3%-ra emelkedett.

Ha az östermeléssel foglalkozó *keresőknek az eltartottjaikhoz való arányát* vizsgáljuk, látjuk, hogy a keresők száma a segítő családtagokkal együtt a két utolsó népszámlálás között ahelyett hogy emelkedett volna, – mert hiszen a tíz év alatti 1,631.928 főnyi népességszaporulatból az östermeléssel foglalkozó *keresőknek* is ki kellett volna venni a részüket – 6,055.390-ről 5,600.602-re, tehát 454.788-czal fogyott, míg ellenben az eltartottak száma 7,119.693-ról 7,865.051-re, vagyis 745.358-al nőtt. Ezen alakulásra nagy befolyással volt a kivándorlás, hiszen leginkább a munkabíró keresők azok, kik a rossz birtokviszonyok, a földnélküliség miatt elhagyják hazájukat, hogy maguknak másutt biztosítsanak megélhetést, mindazonáltal erre az apadásra nagy súlyt nem lehet helyezni, mert a keresők itt feltüntetett jelentékeny megfogyatkozását jórésben a mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozók női segítő családtagjainak, kik szintén a keresőkhöz tartoznak, 432 240-nel (1,112.531-ről 680.291-re) való lecsökkenése idézte elő. Ennek a fogyásnak pedig valószínűleg legnagyobb részt az az oka, hogy e női segítő családtagok legtöbbször 1900-ban a keresőknél, 1910-ben ellenben az eltartottaknál véteztet számba, mert éppen ez azon foglalkozási csoport, melynek hovatartozása leginkább vitatható s a keresőkhöz, vagy az eltartottakhoz való besorozása a népszámlálások alkalmával a számlálóbiztosok felfogásától függött.

A többi foglalkozási ágban: az iparban, kereskedelemben, stb., ahol a női segítő családtagoknak nincs oly nagy szerepe, mint a földműveléssel és a kertészettel foglalkozóknál, azt látjuk, hogy a keresők szaporodása meglehetősen lépést tartott az eltartottak számának növekedésével.

Fontosabb annak a megfigyelése, hogy miképen alakult a Magyarbirodalomban a mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozó keresők három főkategóriájának {önállók, segítő családtagok és alkalmazottak} száma a két utolsó népszámlálás között eltelt 10 év alatt. Érdekes volna ezt a megfigyelést egy még előbbi népszámlálástól kezdve meglenni, de erre nézve az adatok megfelelő csoportosításban, nem állanak rendelkezésünkre.

Az említett adatokról a következő táblázat nyújt felvilágosítást:

	1900-ban	1910-ben	Szaporodás (+) fogyás (-)
<i>I. Önállók:</i>			
(segítő családtagok nélkül)			
Birtokos (és bérlő) 100 kat. holdon felül	17.432	18.245	+ 813
Kisbirtokos (kisbérlő), kisbirtokos-napszámos (100 kat. holdon alul)	1,800.355	1,934.180	+ 133.825
Részes földműves	30.983	20.905	- 10.078
Majoros, baromfitenyésztő ...	2.555	2.714	+ 159
Kertész	3.873	4.660	+ 787
Önállók összesen ...	1,855.198	1,980.704	+ 125.506

	1900-ban	1910-ben	Szaporodás (+) fogyás (-)
<i>II. Segítő családtagok</i>	2.132.411	1,723.320	-- 409.091
<i>III. Alkalmazottak :</i>			
Tisztviselő... ..	10.485	10.197	-- 288
Gazdasági cseléd... ..	549.522	551.722	+ 2.200
Gazdasági munkás, napszá- mos	1,459.681	1,278.263	-- 181.418
Alkalmazottak összesen...	2,019.688	1,840.182	-- 179.506
<i>Keresők összesen</i>	6,007.247	5,544.206	-- 463.041

E táblázat adatait vizsgálva, mindenekelőtt fel-
tűnik, hogy az önállók száma – főleg a kisbirtokosok
számának szaporodása révén; - növekedett, a segítő
családtagoké és alkalmazottaké pedig fogyott.

Az alkalmazottak között legnagyobb mérvű volt
a mezőgazdasági munkások és napszámosok számá-
nak (181.418 főnyi apadása. Ezek fogyására vonat-
kozó adatok azonban nem teljesen megbízhatók, mert
a két népszámlálás alkalmával az önállók és az alkal-
mazottak kategóriáiba való, besorozás nem történt
egészen azonos szempontok szerint; előfordult ugyanis,
hogy ugyanazon egyének az 1900. évi népszámlálás
alkalmával a birtoktalan mezőgazdasági napszámosok
közé, 1910-ben pedig a kisbirtokos napszámosokhoz
(tehát az önálló birtokosokhoz) soroztattak be s így
a birtoktalan mezőgazdasági munkások és napszámo-
sok száma ez által is csökkent. Ezt tükrözi vissza a
kisbirtokosok számának növekedése is, akik közé ezen
kisbirtokos napszámosok 1910-ben felvették. Ugyan-
ezen okból tehát szintén nem teljesen megbízható a

kisbirtokosok (133.825 főnyi) szaporodását mutató adat sem, miről azonban később lesz szó.

A mezőgazdasági napszámosok és munkások számának csökkenésére egyébiránt a kivándorlás és az ipari foglalkozásra való áttérés is befolyással volt. Ez utóbbi esetben, ezek a foglalkozást változtató egyének *csökkentették ugyan a birtoktalanok számát a mezőgazdasággal hivatásszerűen foglalkozók között, de viszont ugyanannyival megnövesztették a más foglalkozású birtoktalanokét.*

Tehát a birtoktalan mezőgazdasági munkások és napszámosok számának fogyásából éppen nem lehet arra következtetni, hogy azok földhöz jutottak s így birtokosokká lettek volna!

Az önálló csoportjában látjuk, hogy a 100 holdon felüli birtokosok (közép- és nagybirtokosok) száma 813-al szaporodott. Ez azt jeltené, hogy a kisbirtokosok földet vásároltak és azzal meglevő biztókukat növelve középbirtokosokká lettek s hasonló módon a középbirtokosokból nagybirtokosok váltak, vagy pedig hogy a közép- és nagybirtokok felaprózása következtében történt a középbirtokosok számának növekedése. Ezt azonban, még ha így is volna, a birtokstatisztikával beigazolni nem lehet, mert az 1895. évi mezőgazdasági összeírás és az 1913. évi felvétel adatai e tekintetben nem lévén összehasonlíthatók, a közép- és nagybirtokok *számának* növekedése nem állapítható meg, de különben sem fedi a birtokosok számának fogalma a birtokokét és ezek egymással nem egyezhetnek meg,

mert hiszen egy birtokosnak több birtoka is lehet s viszont többen közösen lehetnek birtokosai egy birtoknak, azonkívül pedig jogi személyeknek is vannak birtokaik, akik természetesen a népszámláláskor felvett birtokosok között nem szerepelhetnek, épúgy nincsenek számba véve a birtokosok között azon egyének, kiknek a Magyarbirodalomban van ugyan földbirtokuk, de a népszámlálás alkalmával külföldön tartózkodtak, ellenben a mezőgazdasági statisztikai összeírás nemcsak ezek birtokait, hanem a külföldieknek nálunk levő birtokait is számba vette.

Mégis az a körülmény, – melyet fejtegetésünk későbbi folyamán fogunk kimutatni – hogy daczára annak, hogy a 100 holdon felüli *birtokosok száma* növekedett, a 100 holdon felüli birtokok termő területe 1895-től 1913-ig fogyott, a 100 holdon aluliaké pedig nőtt, azt látszik igazolni, hogy nem annyira a birtokok koncentrációjáról lehet szó, hanem inkább a közép- és nagybirtokok olyan feldarabolásáról, hogy 1910-ben többen osztoztak a közép- és nagybirtokokon, mint 1900-ban.¹

Vármegyénként vizsgálva a 100 holdon felüli birtokosok számát, azt találjuk, hogy az anyaország déli vármegyéiben (Baranya-, Bács-Bodrog-, Temes- és Torontálmegyékben) és a szlavóniai vármegyékben növekedett legjobban a közép- és nagybirtokosok száma. A dunántúli többi vármegyékben és a felvidé-

¹ Okozhatta azonban a 100 holdon felüli birtokosok számának növekedését részben az is, hogy 1910-ben a családtagok birtoka a családfőéhez hozzászámított s ezáltal az illető családfő magasabb birtokos-kategóriába került.

ken azonban csaknem kivétel nélkül minden várme-
gyében fogyott a 100 holdnál többel bírók száma
Különösen feltűnő ezeknek a fogyása a Sároستól Tren-
csénig terjedő vidéken, ahol az Amerikából vissza-
vándorolt tótok szereztek kisbirtokokat a magyar közép-
birtokok romjaiból, ami nemzetiségi politikai szem-
pontból elég kedvezőtlen tünet.

Biztató jelenségnek látszik első pillanatra a kis-
birtokosok (és kisbérlok) számának szaporodása. Ha
adataink megbízhatók volnának, a kisbirtokosok szá-
mának növekedése azt jelentené, hogy a birtoktalan
munkások és napszámosok egy része földhöz jutott
és kisbirtokossá lett, amit a nagymértékben fogana-
tosított parcellázások is elősegítettek. De a kisbirto-
kosok száma valószínűleg azért is szaporodott, mert
a kisbirtokok egy része elaprózódott. Sajnos erre vonat-
kozólag statisztikai adataink nincsenek, mert az 1895.
évi mezőgazdasági összeírás óta nem volt olyan sta-
tisztika, mely a 100 holdon aluli birtokok nagyság-
kategóriák szerint való megoszlását tüntetné fel. Az
1913. évi adatok ugyanis – melyekkel később fog-
lalkozni fogunk – csak a 100 holdas és az azon felüli
gazdaságokra vonatkoznak.

A kisbirtokosok szaporodását illetőleg figyelembe
kell vennünk azonban azt is, amit már a közép- és
nagybirtokosokra nézve említettünk, hogy az 1910.
évi népszámlálás alkalmával a családtagok birtoka a
családfőéhez hozzászámított, ami szintén növelte a
kisbirtokosok számát. Előfordult ugyanis, hogy az 5

holddal sem bíró családfő a családtagok birtokainak hozzászámítása által az 5 holdat meghaladó birtokosok közé vétetett fel; továbbá, mint már mondtuk, 1910-ben azon gazdasági munkások és napszámosok, kiknek 5 holdnál nagyobb birtokuk volt, daczára annak, hogy gazdasági munkásoknak vagy napszámosoknak vallották magukat, a kisbirtokosok közé soroztattak, 1900-ban pedig a gazdasági munkások és napszámosok közé.

E szaporodás értékét csak akkor lehetne szabatosan megállapítani, ha a kisbirtokosok számát egészen kis birtokkategóriákra megoszolva hasonlíthatnók össze az 1900. évi népszámlálás adataival; ez azonban nem lehetséges, mert a kisbirtokosok először csak 1910-ben részleteztelek kisebb birtokkategóriák szerint is.

Hogy a mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozó kereső népesség 1910. évi létszámát kisebb kategóriákban is megismerjük, a következő táblát közöljük a Magyarbirodalomra vonatkozólag az 1910. évi népszámlálás szerint:

Foglalkozási kategóriák	Létszám
I. Önállók:	
Nagybirtokos 1000 holdon felül	1.722
Középbirtokos 200—1000 h.	6.808
" 100—200 h.	14.083
Haszonbérlő 100 holdon felül	5.279
Kisbirtokos (bérlő) 50—100 h.	62.612
" " 20—50 "	426.271
" " 10—20 "	866.088
" " 5—10 "	1,042.564
Kisbirtokos, kisbirt. napszámos, 5 holdon alul	1,237.240
Részes földműves	31.668
Majoros, juhtenyésztő	2.723
Önálló kertész	6.182
Önállók együtt:	3,703.240

A segítő családtagok beszámításával.

Foglalkozási kategóriák	Létszám
II. Alkalmazottak:	
Gazdasági tisztviselő	10.197
« cseléd	545.427
Mezőgazdasági munkás	1,272.224
Kertészeti munkás... ..	13.118
Alkalmazottak együtt:	1,840.966
I. és II. Mindössze:	5,544.206

Ezen táblázatban a segítő családtagok is befigyeltetnek, azért a részletes adatok nem egyeznek a 17. lapon levő tábláéival. Az egyes birtokos-kategóriák szaporodását vagy fogyását, sajnos, nem állapíthatjuk meg, mert az 1900. évi népszámlálás alkalmával «ilyen» részletezett felvétel még nem volt.

Hogy a birtokosok számának alakulását minél több oldalról megvilágítsuk és az 1900. évi adatokkal is összehasonlíthassuk, nem érdektelen annak az ismerete sem, hogy miképp alakult a birtokosok száma, ha nemcsak azokat vesszük tekintetbe, akik magukat *mezőgazdasággal foglalkozóknak* vallották a népszámlálás alkalmával, hanem azokat is, akik «*bármely más*» foglalkozást űztek, de emellett földbirtokuk is volt.

Ezen adatokra annyival is inkább szükségünk van, merf hiszen nemcsak a hivatásszerűen mezőgazdasággal foglalkozóknak van birtokuk, hanem más foglalkozásúiknak is, akiknek elmellőzésével a birtokosok számáról és megoszlásáról helyes képet nem nyerhetnénk.

Az ezekre vonatkozó adatok részben összehasonlíthatók egymással a két utolsó népszámlálás szerint,

A Magyarbirodalomra nézve álljanak itt a következő adatok:

		1900-ban	1910-ban
1000 holdon felüli birtokosok	1.945	2.066
200—1000 holdas	“ ...	7.392	7.502
100— 200 “	“ ...	9.013	10.064
50— 100 “	“ ...	26.664	31.913
20— 50 “	“ ...	} 1,051.405 }	199.437
10— 20 “	“ ...		438.861
5— 10 “	“ ...		625.104
1— 5 “	“ ...	943.911	1,100.071
1 holdon aluli	“ ...	409.964	282.436
		Összesen: 2,450.294	2,697.454

Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy ezen tábla adatai eltérnek az előző tábla adataitól, mert itt a birtokosok segítő családtagjai nem foglaltatnak bent az adatokban, míg az előző tábla adatai azokat magukban foglalják; továbbá ezen tábla kiterjed minden földbirtokos egyénre, bármi legyen is annak a főfoglalkozása, míg ellenben az előző tábla csak a mezőgazdasággal főfoglalkozásképpen foglalkozókat 'veszi figyelembe.

Ezen tábla adatait vizsgálva látjuk, hogy a birtokosok száma 1900-tól 1910-ig terjedő 10 évi idő alatt a Magyarbirodalomban 2,450.294-ről 2,697.454-re, tehát csaknem 250 ezerrel nőtt. E növekedésben mindegyik birtokkategória birtokosainak a száma részesül, kivéve az egy holdnál kisebb birtokosokét, akiknél több mint 127.000 főnyi csökkenést találunk.

Legnagyobb volt a növekedés az 5-50 holdig terjedő birtokok tulajdonosainak számában, akik közel

212 ezerrel, vagyis az 1900. évi létszámuk majdnem egy ötödrészevel szaporodtak meg. Aránylag nagy volt a növekedés az 50-100 holdas birtokosoknál is, kiknek száma 26,664-ről 31,913-ra emelkedett, ami csaknem 20%-os növekedésnek felel meg; továbbá az 1-5 holdas birtokosok számában (943.911-ről 1,100.071-re), ami 16.5%-nyi emelkedésre mutat. A száz holdon felüli birtokosok száma pedig 1282 fővel, vagyis 7%-kal emelkedett.

A birtokosoknak, különösen az 5-100 holdas kisbirtokosoknak számában mutatkozó emelkedést már fentebb tárgyaltuk s ezt kellő értékére szállítottuk le. Ugyanígy az 1-5 holdas törpebirtokosokét is.

Ha el is fogadjuk, hogy ezek az adatok, melyek az *összes birtokosok* számának közel $\frac{1}{4}$ millióval való megnövekedését mutatják, megbízhatók, ami a birtokok elaprózásának s a parcellázásoknak lehet az eredménye, a birtokosok ezen számbeli növekedése még így sem kielégítő, ha tekintetbe vesszük, hogy *népességünk a két utolsó népszámlálás között eltelt 10 év alatt kereken 1,632.000-rel szaporodott, mert így ezen szaporodásból (a birtokosok számára eső $\frac{1}{4}$ milliónyi növekedést levonva) csaknem 1,400.000 esik a birtoktalanokra, s ezzel ezek száma a tíz év alatt 16'8 millióról 182 millióra nőtt.* Igaz ugyan, hogy ezen számban benfoglaltatnak a birtokosok segítő családtagjai és eltartottjai (gyermekek, aggok, nők, stb. is), akik mintegy 6.3 millió egyént számlálnak; de ha ezeket, minthogy a földbirtok hozadékát szintén élvezik, a

birtoktalanok számából levonjuk, még így is közel 12 milliót tesz ki a teljesen birtoktalanok száma a Magyarbirodalomban, ami az összes népességnek több mint felét képezi!

E képet még sötétebbé teszi, hogy a birtokosok között szerepel a közel 1,400.000 törpebirtokos is, kik az összes birtokosoknak valamivel több mint felét alkotják!

Már pedig ezek tulajdonképpen nem tekintendők önálló birtokosoknak, mert öt holdon aluli birtokuk hozadékából megélni nem tudnak, kénytelenek ezért napszámba járni vagy egyéb foglalkozást űznek, hogy magukat és családjukat eltarthassák. E törpebirtokosokat tehát körülbelül 31 milliót számláló segítő és eltartott családtagjaikkal együtt bizvást kivehetjük a birtokosok közül s a birtoktalanokhoz adhatjuk. Ezzel azután a birtoktalanok száma körülbelül további 4.5 millióval emelkedik s így összesen közel 16.5 millióra rúg a birtoktalanok s az önálló gazdasági egységeket nem képező csekély földdarabkákkal bírók száma!

Ebből következik, hogy míg a megélhetést biztosító birtokok tulajdonosai (még segítő és eltartott családtagjaikkal együtt is) csak 4 '5 millió főt számlálnak, akik a Magyarbirodalom közel 21 milliónyi népességének még 22%-át sem képezik, addig a birtoktalanokra az összes népességnek több mint 78%-a esik!

A birtoktalanok sokasága és szaporodása, főleg pedig a mezőgazdasággal foglalkozó birtoktalan mun-

kasoknak a birtokosokhoz viszonyított nagy szarna (mert mintegy 27 millió birtokosra, a törpebirtokosok nélkül pedig 13 millió birtokosra, több mint 18 milliónyi föld nélküli mezőgazdasági cseléd és munkás esik) élénken jellemzi birtokmegoszlásunk egészségtelen voltát.

IV.

Áttérve a földbirtok területének vizsgálatára, állapítsuk meg mindenképp előt, hogy miként fejlődött Magyarországnak a művelésre alkalmas termő területe? E célra három évről állnak adatok rendelkezésünkre, és pedig 1870-ből a kataszter alapján, 1895-ből a mezőgazdasági statisztikai összeírás és 1913-ból a Magyar Statisztikai Évkönyv szerint.

Ezen adatok a következő táblázatból láthatók:

Közjogi alkatrész	Év	Termő terület		Terméketlen terület		Összes terület
		kat. hold	%	kat. hold	%	
Magyarország	1870	39,559.300	84·5	7,265.954	15·5	46,825.254
	1895	46,515.612	95·2	2,319.061	4·8	48,834.673
	1913	46,542.618	94·9	2,508.248	5·1	49,050.866
Horvát-Szlavonországok	1870	7,574.100	82·5	1,605.068	17·5	9,179.168
	1895	6,992.355	95·1	357.326	4·9	7,349.681
	1913	6,984.114	94·6	399.030	5·4	7,383.144
Magyarbirodalom	1870	47,133.400	84·1	8,871.022	15·9	56,004.422
	1895	53,509.617*	95·2	2,676.710*	4·8	56,186.327*
	1913	53,526.732	94·9	2,907.278	5·1	56,434.010

* 1895-ben Fiume adatai csak a magyarbirodalmi adatokban foglaltatnak, Magyarországiiban pedig nem, ezért nem adja ki Magyarország és Horvát-Szlavonországok összege a magyarbirodalmi adatokat.

E táblázat adatai szerint tehát a szűkebb értelemben vett Magyarországon a termő terület (szántó-föld, szőlő, rét, kert, legelő, erdő és nádas) 1870-től 1913-ig 6,983.318 kat. holddal gyarapodott volna, mint-hogy azonban a földadókataszter alapján készült 1870. évi adatok nem teljesen megbízhatók, többek közt azért sem, mert ugyanazon földbirtoknak különböző határokból fekvő részeit külön birtoknak mutatják ki, azokat mellőzzük és a termő területnek változását csak az 1895. és 1913. évek között eltelt időszakra vonatkozólag vesszük figyelembe. Ezen 18 év alatt Magyarország termőterülete, mint a tábla mutatja 27.006 katasztrális holddal növekedett.

Hogy azonban a termő terület megoszlásáról a birtokok nagyságkategóriái szerint is képet nyerhesünk, vizsgáljuk meg miképen alakult az említett 18 év alatt a 100 holdon felüli és az azon aluli birtokok termőterületének változása. Az adatok azonban ily egyszerűen nem állnak rendelkezésünkre, mert az 1913-ik évről csak a 100 holdon felüli birtokokról vannak hivatalos adataink. Kerülő úton mindazonáltal kiszámíthatjuk az 1913-ik évre is a 100 holdon aluli birtokok termőterületét, de csak a tulajdonképeni Magyarországot illetőleg, mert 1913-ból csak erre vonatkozó adataink vannak.

Az e célra rendelkezésünkre álló adatokat a szorosabb értelemben vett Magyarországra vonatkozólag a következő lapokon levő két táblázat tünteti fel:

A gazdaságok megoszlása művelési ágak szerint 1895-ben. *) Kat. holdakban.

Nagyság- kategóriák	Szántó- föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Nem termő terület	Összesen
0 --- 5	1,370.340	156.717	276.449	155.686	69.202	41.955	2.724	82.095	2,155.168
5 --- 10	2,273.960	113.081	560.220	78.128	139.290	88.085	3.649	60.666	3,317.079
10 --- 50	7,769.660	233.142	1,994.139	176.966	599.521	448.965	18.236	167.581	11,408.210
50 --- 100	1,632.351	26.814	346.887	23.509	170.261	158.964	7.499	45.372	2,411.657
100 --- 200	905.736	14.329	176.089	9.892	129.757	134.172	4.914	28.563	1,403.452
200 --- 1000	2,356.738	33.553	418.190	18.609	549.358	748.018	15.956	119.915	4,260.337
1000 h. felül	3,961.435	44.002	844.043	17.808	1,624.193	4.789.876	64.625	555.398	11,901.380
Összesen ...	20,270,220	621.638	4,616.017	480.598	3,281.582	6,410.035	117.603	1,059.590	36,857.283

*) E táblázatban a «tisztán» erdő- és legelőbirtokok nem foglaltaknak. Ezeknek a területe együtt 11,977,390 kat. holdat képezett, amiből 10,717,919 kat. hold volt a termőterület.

A gazdaságok megoszlása művelési ágak szerint 1913-ban. *) Kat. holdakban.

Nagyság- kategóriák	Szántó- föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Nem termő terület	Összesen
100 - 200 h.	759.404	10.848	132.587	10.002	251.724	211.430	3.429	151.240	1,530.604
200 - 1000 h.	2,020.979	37.740	337.088	20.509	1,329.922	1,332.137	16.534	422.300	5,517.209
1000 h. felül	4,791.458	61.268	891.924	31.107	2,991.409	9,747.910	56.927	962.269	19,534.272
Összesen	7,571.841	109,856	1,361.599	61.618	4,573.055	11,291.477	76.890	1,535.809	26,582.145

*) Ezen táblázatban a «tisztán» erdő- és legelőbirtokok is befoglalattak.

Az előző lapokon közölt táblák segélyével kiszámítás és feltevés alapján megállapíthatjuk, hogy a tulajdonképeni Magyarországon 1895-ben a 100 holdon felüli gazdaságok termőterülete (a «tiszám: erdő- és legelőbirtokokat is beleszámítva, minthogy ezekről feltehető, hogy mind a 100 holdon felüli birtokkategóriákhoz tartoznak) 27,579.212 kat. holdat tett ki, míg ugyanekkor a 100 holdon aluli birtokok termőterülete 18,936.400 kat. holdra rúgott. Az 1913. évre vonatkozólag pedig a 100 kat. holdon felüli birtokok termőterületét úgy találjuk meg, ha a 100 holdon felüli birtokok 26.582,145 kat. holdnyi területéből levonjuk az ezen birtokok részét képező 1,535.809 kat. hold terméketlen területet, amely művelet által 25,046.336 kat. holdnyi termőterületet kapunk. A 100 holdon aluli birtokok termőterületét pedig az 1913. évre úgy állapíthatjuk meg, hogyha az említett évben kimutatott 49,050.866 kat. hold összterületből a 2,508.248 kat. holdnyi terméketlen területet (lásd a 28-ik lapon levő táblát) levonjuk és az ekép nyert 46,542.618 kat. holdból a 100 holdon felüli birtokok fentebb kimutatott 25,046.336 kat. holdnyi termőterületét is levonásba hozzuk. Ez által kitűnik, hogy 1913-ban a 100 kat holdon aluli birtokok termőterülete 21.496.282 kat. hold volt.

Ezen bonyodalmas számítás eredményeképen most már előttünk áll az az eddig még meg nem világított tény, hogy *1895-től 1913-ig a 100 kat. holdon felüli birtokok termőterülete (27,579.212-25,046.336)*

2,532.876 kat. holddal fogyott, míg ellenben a 100 kat. holdon aluli birtokok termőterülete ennek megfelelően (21,496.282-18,936.400) 2,559.882 kat. holddal gyarapodott. Az, hogy – mint később (az 52. lapon) látni fogjuk – a nagybirtokok szántóföldje némileg gyarapodott, nem okozza azok termőterületének megnövekedését, mert erdőben és legelőben még nagyobb mérvű volt a megfogyatkozásuk.

A törpe- és kisbirtokok termőterületének ezen szaporodása kétségkívül öröndetes eredmény. Az azonban, hogy a két és fél millió kat. hold termőterület-többlet a 100 holdon aluli birtokok melyik kategóriáit szaporította, az életképes parasztgazdaságokat-e vagy pedig az életképtelen, egy család eltartására nem elegendő törpebirtokok és földszalagok számát: nem lehet megállapítani, mert 1913. évről, mint fentebb említettük, a 100 holdon aluli gazdaságok nagyságkategóriáinak sem számairól, sem területéről adataink" nincsenek.

Ha tehát a 100 holdon aluli birtokok egyes nagyságkategóriáit akarjuk megismerni, úgy erre csupán az 1895-iki mezőgazdasági összeírás adatait használhatjuk fel. A régebbi birtokstatisztikai kimutatások ugyanis, amelyek a hatvanas évek végén a pénzügyminisztériumban állítottak össze és Keleti Károly «Hazánk és népe» című munkájában hoztattak nyilvánosságra, eltérő természetüknél fogva nem alkalmasak az összehasonlításra. Keleti statisztikája az egy tulajdonos kezében levő, de különböző községek határa-

ban fekvő birtokokat nem foglalta egybe, míg az 1895-iki részletes felvétel az egy felszereléssel mívelt ily birtokokat együtt mutatta ki. Ezért annak kimutatása, hogy míg 1870-ben a gazdaságok száma 2,486.265-re rúgott, addig 1895-ben az üzemek már 2,388.482-re apadtak le, értékkel nem bír. Sőt – hivatalos adat híján – hivatásos statisztikusaink magánbecslését (pl. Vargha Gyuláét a m. kir. központi statisztikai hivatal akkori igazgatóját) véve alapul ezen üzemek számát 2,830.850-re tehetjük 1895-ben, ami 13.9%-nyi szaporodást jelentene huszonöt év alatt. Emellett a régi kimutatások tartalma nagyon elégtelen volt, mert csupán a gazdaságok számát nyújtotta és a területet nem részletezte egyes kategóriák szerint, úgy hogy Keleti, hogy némi tájékoztató adathoz jusson, az illető birtokok számát terjedelmük középarányosával szorozta és így akarta megállapítani az egyes kategóriákhoz tartozó gazdaságok területét. A következő táblázat a gazdaságok számát és területét nagyságkategóriák szerint mutatja be az 1895-iki mezőgazdasági felvétel szerint a tulajdonképeni Magyarországon (a tisztán erdő- és legelőbirtokok nélkül):

Nagyságkategóriák	A gazdaságok száma		A gazdaságok területe	
	összesen	%	kat. holdakban	%
1 holdon alul (szántó-föld nélkül)	294.475	12·33	92.479	0·25
1 holdon alul (szántó-földdel)	268.474	11·23	139.532	0·38
1— 5 holdas... ..	716.769	30·01	1.923.157	5·21
5— 10 „	458.535	19·20	3.317.079	9·00
10— 20 „	385.381	16·14	5.396.130	14·64
20— 50 „	205.181	8·59	6.012.080	16·31
50— 100 „	36.032	1·51	2.411.657	6·55
100— 200 „	10.275	0·43	1.403.452	3·81
200— 500 „	6.448	0·27	2.021.432	5·48
500—1000 „	3.144	0·13	2.238.905	6·08
1000 holdon felül	3.768	0·16	11.901.380	32·29
Összesen ...	2.388.482	100·00	36.857.283	100·00

Ezen táblából azt látjuk, hogy a 100 holdig terjedő törpe- és kisbirtokok száma a tulajdonképeni Magyarországon az összes birtokok számának 99·01%-át teszi, míg a 100 holdon felüli birtokok az összes birtokoknak csak 0·99%-át képezik. Ha már most vizsgáljuk, hogy mekkora területtel bírnak a 100 holdon aluli és felüli birtokkategóriák, úgy azt találjuk, hogy az összes birtokok számának 99·01%-át lefoglaló törpe- és kisüzemekre az összes gazdaságok területének csak 52·34%-a esik, ha pedig a tisztán erdő- és legelőbirtokokat is beszámítjuk és *csak* a termő területet vesszük tekintetbe, ez az arány még kedve-

zótlenebbé válik, mert a törpe- és kisgazdaságok 18,936.400 kat. holdnyi termőterülete csak 40-7%-át képezi a tulajdonképeni Magyarország 46,515.612 kat. holdra rugó összes területének, míg a 100 kat. holdon felüli birtokok 27,579.218 kat. holdnyi termőterülete – ide számítva a tisztán erdő- és legelőbirtokokat is – az ország összes termőterületének 59,3%-át teszi.

Ezen arányszámok világosan mutatják, hogy az összes gazdaságok 99%-át képező törpe- és kisbirtokok tulajdonában a fele sincs a tulajdonképeni Magyarország termőterületének, míg a gazdaságok 1%-át is alig tevő közép- és nagybirtokok Magyarország termőterületének több mint felét foglalják le.

De ennek megállapítása még nem adja a valódi helyzet tárgyilagos képét. Hogy ezt elnyerhessük, meg kell vizsgálnunk, hogyan oszlik meg a földterület az egyes kisebb kategóriák szerint?

a) Az 5 holdon aluli gazdaságok száma a tulajdonképeni Magyarországon az összes gazdaságok 53.57%-át képezik és ezekre az összes gazdaságok területének csupán 5.84%-a, ha pedig a «tisztán» erdő- és legelőbirtokokat is tekintetbe vesszük, az egész ország termő területének meg éppen csak 4.46%-a jut, ami más szóval annyit jelent, hogy a közel 1.3 milliónyi törpe-gazdaságok mindegyikére átlag csak 16 kat. hold terület esik. Sőt még sötétebb a helyzet, ha figyelembe vesszük, hogy e törpebirtokok csaknem felének (560 ezernek) még egy hold

földje sincs, hanem mindegyikükre átlag csakis nem egészen fél holdnyi birtok esik.

*Az a tény tehát, hogy 2,073.073 kat. hold-
termőterületünk 1,279.718 törpegazdaság közt oszlik
meg, egészségtelen birtokmegoszlásunk legkiáltóbb je-
lensége,* mert e szegényes parcellák legnagyobb része
nem ipari munkások mellékkeresetét képező földecske,
vagy kert, hanem javarészt az önálló gazdaság szere-
pét kívánná betölteni s akként is műveltetik. Az ily
birtok egy család megélhetését nem biztosítja, annak
foglalkoztatására nem elegendő s önállóságát megvé-
deni képes nem lévén: függőségének kulcsa, kíván-
dorlásának és városba özőnlésének legfőbb ható oka.
Ezeknek a földdaraboknak tulajdonosai, akik birtokuk
fekvésénél, széttagoltságánál fogva azoknak megmű-
velésénél ezer nehézségbe ütköznek, nem számítha-
tók az önálló, életképes gazdák sorába. S még ha a
100 hold alatti birtokoknak az 1895-től 1913-ig fen-
tebb kimutatott 2,559.889 k. holdnyi szaporodását mind
az 5 holdon aluli törpebirtokok javára könyveljük is
el, – amit pedig egyáltalán nem lehet megtenni, -
akkor is egy és egynegyed millió gazdaságra körül-
belül csak négy és fél millió hold földterület esnék.

Az 5 holdig terjedő törpegazdaságok 1895-ben
legnagyobb arányban az országnak két legkultiváltabb
részében a Duna jobbpartján és a Duna-Tisza közén
fordulnak elő.

Az egyes törvényhatóságokat tekintve különösen
a városi törvényhatóságok azok, melyek magas arány-

számmal tűnnek ki, ahol a parcellás birtok és a kerti gazdálkodás a túlnyomó.

így például Újvidéken a gazdaságoknak 80.49%-a, Budapesten 88.43% és Temesvárott 9.30%-a törpegazdaság volt. Viszont vannak városok s ezek közé a nagy határral bíró, mezőgazdasági jellegű városok tartoznak, hol a törpegazdaságok arányszáma alig haladta meg az országos átlagot. így Szegeden a gazdaságok összes számából csak 57.18%, Zomborban pedig csupán 42.08% esett a törpegazdaságokra.

A vármegyei törvényhatóságok között legnagyobb (69.04‰) volt a törpebirtokok arányszáma Fejér megyében és a legkisebb (nem több mint 22.58%) Árva megyében.

A törpebirtok alakulására a körülmények ott kedvezők, hol a föld termékeny, ahol a kerti gazdaság folytatása előnyös s ahol főleg a kötött nagybirtokok nagy területet foglalnak el és így újabb kisbirtokok képződése meg lévén nehezítve, a *már meglévő kisbirtokok aprózódnak el*. Erre mutat a törpebirtokoknak az imént említett nagy száma Fejér vármegyében, ahol a nagybirtokoknak aránylagos területe a legnagyobb (63%), továbbá a törpebirtokok kis száma Árvaiban, ahol a nagybirtokok területi aránya kicsiny. De erre mutat az a körülmény is, hogy ahol a törpegazdaság a legkevesebb, ott van a legtöbb kisbirtok. így legkevesebb lévén a kisgazdaság a Duna-Tisza közén és a városokban, ott találjuk a legtöbb törpebirtokot s viszont legnagyobb lévén a kisgazdaságok száma a

Királyhágóntúl és Árvában, ott mutatkozik a legkeve-
sebb törpegazdaság.

b) Az *5-10 holdig* terjedő gazdaságok száma 1895-ben a tulajdonképen Magyarország összes gazdaságainak 19 20%-át tette s ezen gazdaságokra a terület 90%-a (3,317.079 kat. hold), vagy pedig, ha a tisztán erdő- és legelőbirtokokat is figyelembe vesszük és csak a termőterületre vagyunk tekintettel, az ország összes termőterületének csupán 7%-a (3,256.413 kat. hold) esett. *Egy gazdaságra tehát átlag 7 1 kat. hold termőterület jutott.*

Ha pedig az imént tárgyalt két kategóriát összefoglaljuk, azt látjuk, hogy míg a 0-10 kat. holdig terjedő, nálunk önálló gazdasági egységeket csak ritkán képező birtokok száma az összes gazdaságoknak csaknem háromnegyed részét képezik, addig az általuk elfoglalt termőterület csupán 11.46%-át képezi az ország összes termőterületének.

c) *A 10-20 holdas* gazdaságok száma az összes gazdaságoknak 16.14%-a, melyre az összes gazdaságok területének 14.64%-a (5,396.130 kat. hold) jut, termőterületük pedig 5,315.726 kat. holdat tesz ki, ami az összes termőterület 1614%-át képezi (ha a tisztán erdő- és legelőbirtokokat is számításba vesszük). Egy gazdaságra tehát átlag 14 hold termőterület esik.

d) *A 20-50 holdas* gazdaságok száma pedig 8.59%-a az összes gazdaságokénak; összterületük 6,012.080 kat. Hold (16.31%) és a termőterületük

5,924.903 kat. Hold (1272%). Egy gazdaságra átlag 29 hold termőterület jut.

A 10-től 50 holdig terjedő gazdaságok száma együttvéve tehát mintegy negyedrészt képezi az összes gazdaságoknak s rájuk az ország termőterületéből csaknem egy harmadrész esik.

Ez örvendetes jelenség, mert ezek már túlnyomóan egészséges kisgazdaságokat képeznek, melyek egy család megélhetését többnyire biztosítják.

A 10-50 holdas gazdaságok legnagyobb arányban (29"28%) a Királyhágóntúl fordulnak elő, azután a Tisza-Maros szögén (25.18%) s a legkisebb arányban pedig a Duna jobb partján (22 87%).

e) *Az 50-100 holdas gazdaságok száma már lényegesen kisebb az eddig említett kategóriáknál (csupán 151⁰o) s területük 2,411.657 kat. hold (6.55%), ami az összes termőterületnek 5⁹o-át képezi.*

Ilyen gazdaság legtöbb van a Duna-Tisza közén (274%), aztán a Tisza balpartján (176%), a legkevesebb pedig a Duna jobb partján (0.94%). Az összes területtől a legtöbb esik rájuk a Duna-Tisza közén (11-34%) és a Tisza-Maros szögén (7.83%), a legkevesebb pedig a Duna jobb partján (39.4%).

Ha a «kisgazdaság» gyűjtőnév alatt szereplő 5-100 holdas gazdaságokat, melyeket kisebb kategóriákra bontva fentebb részleteztünk, most együtt tesszük vizsgálatunk tárgyává, azt tapasztaljuk, hogy ezen kisgazdaságok legerősebben vannak képviselve Horvát-Szlavonországokban és a Királyhágóntúl, leggyen-

gében pedig a Duna-Tisza közén. Általában, ahol sok a törpebirtok, ott aránylag kevés a kisgazdaság és megfordítva. Éppen ezért különösen a városokban igen csekély a kisgazdaságok száma. Legnagyobb a kisgazdaságok aránya Árva vármegyében, hol számuk az összes gazdaságok számának 77.20%-át képezi, aztán a királyhágóntúli, majd a horvát-szlavonországi vármegyék következnek. A gazdaságok számarányánál azonban sokkal fontosabb a gazdaságok egyes kategóriáinak a területben való részesedése. Az egyes országrészeket tekintve, a kisbirtokoknak a területben való részesedésük maximumát, eltekintve a városi törvényhatóságoktól, a királyhágóntúli, azután a horvát-szlavonországi vármegyékben találjuk. Így pl. Besztercze-Naszódban a gazdaságok összes területének 84.38%-át a kisbirtokok teszik. Ezen állapotnak a Királyhágóntúl két főoka van. Az egyik az, hogy itt a talaj hegyes és erdős s így aránylag csak szűk teret enged a tulajdonképeni mezőgazdasági kultúrának, gátolja a nagy mezőgazdasági birtokok képződését s inkább a kisgazdaságok alakulásának kedvez. A másikkok a nép faji sajátágaiban keresendő. Ott ahol a szászok képezik a népesség tekintélyes részét, a kisgazdaságok aránya igen kedvező, jeléül annak, hogy a szászok birtokviszonyainak alapját az erős parasztbirtok képezi. Horvát-Szlavonországekban pedig a kisbirtok területének magas arányszámával leginkább kitűnnek: űka-Korbava (82.48%) s Belovár-Körös vármegyék (79.40%).

Vannak azonban vármegyék, különösen az anyaországban, hol a kisbirtok csak gyengén van képviselve, így Fejér vármegyében csak 21.74%-kal, Szabolcsban 24.01 %-kal, Somogyban 27.87%-kal stb. A kisbirtoknak a területben való részesedési aránya a leggyengébb általában a Dunántúl, de a Duna-Tisza közén s még inkább a Tisza jobb partján is találunk vármegyéket, hol az arány szintén kedvezőtlen.

Az 100 holdon felüli gazdaságok számát és területét nagyságkategóriánként (az erdő- és legelőbirtokokat is magukba foglalva) az alábbi táblázat tünteti fel az 1913. évi április 30-iki állapot szerint a tulajdonképeni Magyarországon:

Nagyságkategóriák	A gazdaságok száma	A gazdaságok összes területe	Ebből termőterület	Termőterület az ország összes termőterületének %-ában
100 — 200 kat. hold	10.849	1.530.664	1.379.424	2.96
200 — 300 « «	4.659	1.139.815	1.039.264	2.23
300 — 500 « «	4.449	1.720.747	1.585.768	3.41
500 — 1000 « «	3.822	2.656.647	2.469.877	5.31
1000 — 2000 « «	2.084	2.912.521	2.741.292	5.89
2000 — 5000 « «	1.386	4.260.583	4.031.807	8.66
5000 — 10000 « «	425	2.916.107	2.782.078	5.98
10000 — 20000 « «	196	2.698.579	2.587.054	5.56
20000 holdon felül ...	128	6.746.482	6.429.772	13.81
A 100 holdon felüli birtokok összesen	27.998	26.582.145	25.046.336	53.81
Ehhez a 100 holdon aluliakat ...	—	22.468.721	21.496.282	46.19
Magyarország összes területe ...	—	49.050.866	46.542.618	100.00

Kár, hogy ezen táblázat adatait egyes kategóriánként az 1895-iki összeírás adataival összehasonlítani nem lehet, mert az 1895-iki adatok a tisztán erdő- és legelőbirtokokat nem foglalják magukban, míg ellenben az 1913. éviéket ezeket is felölelik.

A fenti táblázatból látjuk, hogy a 100 holdon felüli birtokok kategóriái közül a 100-200 holdas birtokok vannak legnagyobb számmal képviselve. A magasabb kategóriák száma fokozatosan csökken, úgy hogy a 20.000 holdon felüli birtokok száma már csak 128. *Legtöbb termőterület a csekély számú 20.000 holdon felüli birtokokra esik s pedig az ország összes termőterületének 13,81%-a*, utánuk a 2--5000 holdas gazdaságok következnek a termőterületben való részesedés 8,66%-ával. *Legkevesebb termőterületük van a 200-300 holdas gazdaságoknak (2,23% s nem sokkal több a 100-200 holdasoknak (2,96%) és a 300-500 holddal bírónak (3,41%)-* A többi gazdaságkategóriák termőterületének aránya 531 és 5,98% között mozog.

Ha a középgazdaságok (100 – 1000 h.) fentebb külön-külön kimutatott nagyságkategóriáit összefoglalva vesszük szemügyre, feltűnik, hogy számuk 1913-ban csak 23.779, termőterületük pedig csak 6,474.333 kai hold (az ország összes termőterületének csupán 13,91%-a) volt, ami a nagyszámú 10-50 holdas parasztbirtok mellett igen kevés.

Ha ezek után azt vizsgáljuk, hogy milyen területet foglaltak el a középbirtokok országrészenként és

vármegyénként 1895-ben, úgy azt látjuk, hogy a középgazdaságok részesedése a gazdaságok összes területében közel háromszor olyan nagy volt az anyaországban, mint a társországokban, mert az utóbbiak egyes vármegyéiben a középbirtok elenyészően csekély, így Lika-Korbavában csak 0.08%, Modrus-Fiumében 0.54%, Belovár-Körösben 2.99% esett a gazdaságok összes területéből a középgazdaságokra. Az anyaország vármegyéi közül legkevesebb terület jut a középbirtokra Árvában (2.63%), Brassóban (4.00%), Krassó-Szörényben (5.85%), a többi vármegye aránya kivétel nélkül meghaladja a 6%-ot, de egy oly vármegye sincs, melyben a középbirtok a területnek 30%-át foglalná el. Legkedvezőbb az arány Szabolcsban (28.16%), Nógrádban (24.57%), Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében (23.59%), Abauj-Tornában (23.9%), Jász-Nagykun-Szolnok megyében (22.44%), Borsodban (22.06%), Csanádban (22.04%), Kis-Küküllőben (21.80%). Jellemző, hogy a legmagasabb arányszámokat nem a vármegyék, hanem a törvényhatósági városok tüntetik fel, így pl. Újvidéken a gazdaságilag művelt területnek 38.67%-a, Zomborban 36.65%-a, Aradon 36.31, Szabadkán 35.84, Eszéken 34.13 és Debreczenben 32.98%-a a középgazdaságokhoz tartozott.

Az egyes országrészeket tekintve a középgazdaságok úgy számra, mint területre a Duna-Tisza közén állnak a legjobban: itt a középgazdaságokra a terület 2129%-a jut; a legrosszabbul pedig a Duna jobbpartján és a Tisza-Maros szögében (alig több, mint 11%-kal).

Az 1000 holdon felüli úgynevezett nagygazdaságok száma 1913-ban 4.219-re, a területük pedig 19,534.472 kat. holdra rúgott; ezeknek a termőterülete 18,572.003 kat. hold volt, *ami az ország összes termőterületének 39'.90%-át képezte.* Igaz ugyan, hogy ebben a területben 9,747.910 kat. hold erdő is foglaltatik, mindazonáltal mégis aránytalanul igen nagy az a terület, mely a kevés nagybirtokos kezén van.

Nagygazdaság, Lika-Korbava vármegyét kivéve, minden egyes vármegyében van ugyan, de az arányszámuk igen alacsony. így pl. Besztercze-Naszod, Brassó és Modrus-Fiume vármegyékben tízezer gazdaságra átlagosan csak egy-egy nagygazdaság esik, Árva és Belovár-Körös vármegyékben 2-2, Nagy-Küküllőben, Fogarasban és Pozsegában 4-4. Legerősebb a nagygazdaságok aránya Szabolcsban, hol tízezer gazdaságra 50, Somogyban, ahol 45, Fejérben, hol 42, Zemplénben, hol 37, Veszprémben, hol 33 nagygazdaság jut.

A nagygazdaságok területe a tulajdonképeni Magyarországon a gazdaságilag művelt összes területnek több mint egyharmadrészét foglalja le, Horvát-Szlavonországban azonban alig egy negyedét. A nagybirtok főleg a Duna jobbpartján dominál, hol 1895-ben a területnek nem kevesebb, mint 43.56%-át tette. Leggyöngébb ellenben a Királyhágontúl, hol a területnek csak 18.30%-ára terjed. A Duna jobb partján megdőbbentő számokat mutatnak egyes vármegyék a nagybirtok által elfoglalt területekről, így pl. Fejér vár-

megyében a gazdaságilag művelt területnek 63.51 %-át a nagybirtok bírja, míg a középbirtok csak 10.66%-át, a kisbirtokra 21.74%, a törpebirtokra pedig csupán 4.09% esik. Nem sokkal jobbak az állapotok Somogy vármegyében sem. Ezekben a megyékben a nagy uradalmak egészen elnyomják a parasztbirtokot és a középbirtokot.

Nagy területet foglalnak még el a Duna jobb partján a nagygazdaságok a következő vármegyékben: Veszprémben (47.34%), Komáromban (42.59%), Sopronban (41.21%), Zalában (40.88%), Győrben (39.28%), Tolnában (38.96%), Mosonban (35.69%) és Baranyában (34.52%). A nagybirtokok területének aránya csak Vas vármegyében száll le némileg, de itt is csak 27.83%-ra, a nagygazdaságok tehát még itt is több mint egynegyed részét foglalják el a gazdasági művelés alatt álló területnek. De az ország egyéb részeiben is vannak vármegyék, hol a nagybirtok túlnyomóságát mutatják az arányszámok. Így Verőcze vármegyében a nagybirtok a gazdasági művelés alatt álló területnek 56.82%-át foglalta el, Biharban 50.78, Zemplénben 50.40, Beregben 48.66, Gömörben 45.63, Aradban 45.20, Szabolcsban 44.71, Hevesben 44.49 és Nógrádban 40.41 %-át.

Hangsúlyozzuk, hogy miután ezen adatok az 1895-iki évről valók, az itt szóban forgó terület alatt a mezőgazdaságilag műveit, vagyis a mezőgazdasághoz tartozó terület értetik s a tisztán erdőbirtokok, közlegelők és más oly területek, melyek gazdaságot

nem alkotnak, itt figyelembe nem vették. Ezeknek a területe pedig 11,979.390 kat. holdra rúg! Minthogy azonban ezek is a nagybirtokosok kezén vannak, a nagygazdaságok térfoglalása annál komolyabb mérlegelés alá esik, mert hiszen az erdő- és legelőbirtokok által elfoglalt területek is az illető vármegyékben a nagygazdaságok arányszámait megfelelően nagyobbítják ! Olyan vármegye, ahol a nagygazdaság a területnek 20%-át sem foglalná el, a Duna két partján, a Tisza jobbpartján és a Tisza-Maros szögében egy sincs, a Duna-Tisza közén is csak egy: Bács-Bodrog vm. 18.27%-kal, a Tisza balpartján is csak egy: Ugocsa vm. 12.01%-kal. A Királyhágóntúl azonban, mely országrészben általában leggyengébb a nagybirtok aránya, már több ily vármegye van. így Brassóban az arány csak 2.44, Besztercze-Naszódban 3.71, Szebenben 3.87, Udvarhelyben 5.69, Nagy-Küküllőben 8.22, Fogarasban 8.57 és még igen sok vármegyében igen alacsony a nagygazdaságok aránya. A többi nem említett vármegyében a nagygazdaságok területi arányszáma 20-40 között mozog.

Horvát-Szlavonországokban Lika-Korbava vármegyében, mint említettük, nincs nagygazdaság, Belovár-Kőrös és Zágráb vármegyékben pedig csak kevés.

V.

Nem elég csak a gazdaságoknak nagyságkategóriák szerint való megoszlását ismernünk, hanem tudnunk kell azt is, *miképen oszlott meg azok területe művelési ágak szerint?*

Minthogy az ország összes területének művelési ágak szerint való megoszlásáról egymással összehasonlítható adatok állnak rendelkezésünkre 1870-ből, 1895-ből és 1913-ból, ezen három év adatait a tulajdonképeni Magyarországra vonatkozólag a következő táblában¹⁾ mutatjuk be, úgy abszolút számokban, mint az összes terület százalékában.

Művelési ágak	1870-ben		1895-ben		1913-ban	
	kat. hold	%	kat. hold	%	kat. hold	%
Szántóföld ...	14,814.800	31·6	20,904.568	42·8	22,301.108	45·5
Kert ...	5,916.600	12·6	652.870	1·3	658.231	1·3
Rét ...			4,977.636	10·2	4,537.004	9·2
Szőlő ...	551.800	1·2	488.799	1·0	526.638	1·1
Legelő ...	6,294.800	13·5	6,361.265	13·0	5,774.396	11·8
Erdő ...	11,981.300	25·6	12,989.990	26·6	12,650.840	25·8
Nádas ...	—	—	140.484	0·3	94.397	0·2
Terméketlen terület ...	7,265.954	15·5	2,319.061	4·8	2,508.248	5·1
Összes terület	46,825.254	100·0	48,834.673	100·0	49,050.866	100·0

¹⁾ Ezen tábla a tisztán erdő- és legelő-birtokokat is magában foglalja.

A művelési ágak közül legjobban szaporodott a szántóföld területe, mert míg 1870-ben az összes területnek 31.6%-át, 1895-ben 42.8%-át, 1913-ban pedig már 45.5%-át, tehát majdnem felét képezte. Csökkenés mutatkozik azonban a rétek területében 1895-től 1913-ig 10.2-ről 9.2%-ra, az 1870. évi erre vonatkozó adat nem alkalmas az összehasonlításra, mert ott a rét a kerttel együtt van kimutatva. Kisebbedett továbbá a legelők területe is (arányszámuk 13.5, 130 és 11.8). Az erdők területe 1870-től 1895-ig növekedett, ezentúl pedig 1913-ig csökkenést mutat (arányszámuk változásai: 256, 266, 25.8%). Ebből látjuk, hogy a szántóföldek területe a rétek, legelők és erdők feltörése következtében nőtt meg.

Hogy pedig az egyes birtokkategóriák területe hogyan oszlott meg művelési ágak szerint, az a 30. és 31. lapon levő táblákból látható. Minden egyes nagyságkategória részletes megbeszélése azonban igen messzire vinne, azért ezeket itt főképen törpe-, kis-közép- és nagygazdaságokba összefoglalva fogjuk tárgyalni. Az erre vonatkozó adatokat az 1895. évre a következő oldalon levő táblázat tünteti fel:

Ezen tábla a tulajdonképeni Magyarország adatait foglalja magában és pedig a «tiszván» erdő- és Jengelbirtokok nélkül. A most közölt s a 30. és 31. lapon levő táblák adatait egybevetve látjuk, hogy Magyarország 20,270.220 kat. szántóföldjéből az 5 holdig terjedő törpegazdaságokra 1,370.340 kat. hold esett, am az összes szántók 6.8%-ának felel meg; az 5-100 holdas kisgazdaságokra pedig 11,675.971 kat. hold, vagyis az összes szántók 57.6%-a. A 100 hold alatti gazdaságok együttvéve tehát 644%-át, azaz több mint felét foglalják ugyan el az összes szántók területének, *de ez a terület 2,364.847 gazdaság között oszlik meg*, míg a 100 hold feletti gazdaságokra eső *35'6°U-nyi szántóföldön csak 23.635 gazdaság osztozik*, ami kedvező jelenségnek éppen nem mondható.

Ha a kisgazdaságok szántóit kisebb kategóriák szerint részletezzük, a következő képet kapjuk:

Nagyság- kategóriák	Szántóföld	Az összes szántók $\frac{1}{100}$ -ában
5—10 h.	2,273.960 k. hold	11.22%
10—20 h.	3,677.270 «	18.14 «
20—50 h.	4,092.390 «	20.19 «
50—100 h.	1,632.351 «	8.05 «

E részletezés is arra a visszás helyzetre mutat, hogy éppen az 50-100 holdas kisbirtokokra esik a legkevesebb szántóföld, pedig kívánatos volna, hogy ezen egészséges birtokalakulat minél nagyobb számban és minél több szántófölddel legyen képviselve a gazdaságok között.

A 100 hold feletti gazdaságokat részletezve azt látjuk, hogy a középbirtokok (100-1000 hold) szántóföldje 1895-ben 3,262.474 kat. hold (az összes szántók 15'6%-a) volt, 1913-ban pedig 2,780.383 holdra (az összes szántók 12'5%-ára) csökkent. E fogyás azonban még nagyobb, ha figyelembe vesszük, hogy az 1913. évi adat még a tisztán erdő- és legelőbirtokok szántóit is magában foglalja, a 1895. évi pedig nem. Ez az adat is élénken bizonyítja a középbirtok gyengülését, kisbirtokká való elaprózódását.

Az 1000 holdon felüli birtokok szántóföldje 1895-íői 1913-ig (ha nemcsak a mezőgazdasági jellegű birtokokat vesszük tekintetbe) 4,595.783¹⁾ holdról 4,791.458 holdra nőtt. A szántóföldek ezen gyarapodása bizonyára az erdőknek és legelőknek alább kimutatott nagyobb mérvű megfogyásából veszi eredetét.

A szántóföld után a legtöbb területet az *erdő* foglalja el. A törpe birtok erdőterülete természetesen igen csekély, az összes erdőterület 0'32%-a, a kisbirtoké 5*34%, a középbirtoké 679%, a nagybirtoké pedig 87'55%, amely már igen tekintélyes részét képezte 1895-ben az ország összes erdőterületének.

A tisztán erdő- és legelőbirtokok erdeit a 100 holdon felüli birtokokhoz véve, megállapíthatjuk a 100 hold feletti gazdaságok erdőterületében 1895-től

¹⁾ Ez az adat úgy számított ki, hogy az ország összes szántóföldjéből (20,904.568 k. holdból) levontuk az 1000 holdon aluli birtokok szántóföldjét (16,308.785 k. holdat).

1913-ig beállt változásokat is. A 100 hold feletti gazdaságok erdőterülete 18 év alatt 12,252.021 kat. holdról 11,291.477 kat. holdra csökkent a 100 hold alattiaké pedig 1,359.363 holdról 737,969 holdra fogyott le.

Figyelmet érdemel a *legelő* megoszlása is birtokkategóriánként. Épúgy, mint az erdőknél láttuk, a legelőkben is csak kis mértékben részesednek a törpegazdaságok. Ezek legelője az összes legelőknek csupán 10.9%-át képezi, a kisgazdaságok legelője már valamivel nagyobb területet foglal el, vagyis az összes legelők 14.29% át, a középgazdaságokra pedig ennél már kisebb legelőterület (t. i. 10.68%) esik. Egyedül az 1000 holdon felüli nagygazdaságok bírnak nagy kiterjedésű legelőkkel. Ezen gazdaságok legelője az ország összes legelőinek 73.94%-át foglalja le. Ezen legelők között vannak azonban a községi s egyéb közös legelők, továbbá a «tisztán» legelőbirtokok is számba véve.

Ha a 100 hold feletti gazdaságok legelőinek 1895. évi területét (ideszámítva a tisztán erdő- és legelőbirtokok legelőit is) összehasonlítjuk az 1913. évivel, azt látjuk, hogy 1895-től 1913-ig 5,382991 kat. holdról 4,573.055 kat. holdra csökkent ezen gazdaságok legelőterülete, míg a 100 holdon aluli gazdaságoké 978.274 kat. holdról 1,201.341 kat. holdra emelkedett. A kisgazdaságok legelőterületének ezen növekedése az állattenyésztésre való áttérés terjedését mutatja.

Az imént előadottakból kitűnik, hogy a közép-

birtok szántóföldcsökkenése, továbbá a 100 holdon felüli birtokok erdőinek és legelőinek megfogyatkozása (összesen körülbelül 2,252.000 k. hold) csak kis részben (195.675 k. hold erejéig) gyarapította a nagybirtokok szántóföldterületét, a többi mind a 100 holdon aluli birtokok javára esik.

Ha ezek után az egyes gazdaságkategóriák területének művelési ágak szerint való megoszlását elemezzük országrészenként, azt látjuk, hogy több vármegye van, ahol a *törpegazdaságok* területéből több mint 70% a *szántóföld*. Ilyenek Árva, Esztergom, Trencsén, Mosón, Sopron, Veszprém, Bács-Bodrog stb. Egyes városokban a részesedési arány a 80%-ot is meghaladja, így Zombor, Hódmezővásárhely és Várasd városokban. Az anyaországban ez az arány általában 63.6%. A *rét*, bár a szántóföldnél jóval kisebb, de mégis meglehetősen nagy tért foglal el a törpe gazdaságok területéből (országos átlagban 12.8%-ot). Az arányszám azonban feltűnően alacsony a Duna-Tisza között: nem több mint 4%. A hegyes vidékeken általában több rét esik a törpegazdaságokra, mint az alföldi vármegyékben; a maximumot Máramaros vármegye képviseli: közel 44%-kal.

jellemző művelési ág a törpegazdaságoknál még a kert (7.3%) és a szőlő (7.2%), a többi ágak pedig csak csekély mértékben vannak képviselve.

A törpegazdaságoknál a mezőgazdasági termelés szempontjából fontosabbak a *kisgazdaságok*. Ezeknek a területében foglal el legnagyobb tért a *szántó-*

föld (országos átlagban 68.1%-ot). Ezen átlagos arányszám a Duna-Tisza közén és a Tisza-Maros szögében igen magasra szökik fel (81.5 illetve 80.5%-ra), Erdélyben pedig ezen arányszám a legalacsonyabb (51%). Vannak vármegyék, ahol a kisgazdaságok csaknem egész területe szántóföldből áll, így Bács-Bodrog vármegyében (93%), Torontálban (91.6%), Csanádban (91%), Békésben (86%), Esztergomban (85.5%) stb. Vannak viszont vármegyék, hol a szántóföldnek a kisgazdaságok területében is csak alárendelt szerepe van. A legalacsonyabb arányszámokat Csik vármegyében (37.5%), Udvarhelyben (43.9%) és Besztercze Naszódban (45.1%) találjuk.

A *rét* aránya a kisgazdaságokban elég kedvező (országos átlagban 16"9%). Ez a kedvező arány szántóföld és rét között nincsen azonban meg az ország mindegyik részében. A királyhágontúli kisgazdaságok a leggazdagabbak rétekben; ott a kisgazdaságok területének 29.9%-a rétekre esik, tehát ott megvan az állattenyésztés főfeltétele a takarmánytermesztésre szolgáló bőséges terület. E tekintetben a második helyet a Tisza balpartja foglalja el, hol a rétek arányszáma 21.3%. Legkisebb a rétek aránya a Duna-Tisza közén és a Maros-Tisza szögében (7.7 illetve 10%), kedvezőtlen még a Duna jobbpartján (11.7%) is. Ezen országrészekben a rétek jó része feltöretett és gabonatermesztésre használtatik. Rétkben a hegyes vidékek a leggazdagabbak. Máramarosban a rétek a kisgazdaság területének 52.6%-át. Csikben 51.3% át Zólyom-

ban 40.1 %-át foglalják el. A többi vármegyékben a rét aránya kisebb és 20-30% között mozog. Legszegényebbek rétekben a kisgazdaságok Csanád vármegyében (2%) és Bács-Bodrog vármegyében (2.6%).

Legelő és erdő a kisgazdaságok területében csak kevés van s ennél fogva ezek ott alárendelt szerepet játszanak, mindazonáltal rendszerint mint közös legelők és erdők állanak a kisgazdaságok rendelkezésére.

A *közép gazdaságoknál* a *szántó föld* arányszáma alacsonyabb, mint a kisgazdaságoknál. Országos átlagban Magyarországon 57.6% és Horvát-Szlavonországokban 48.3%. Országrészenként nagy különbségeket találunk. A szántó föld a középgazdaságok területének legnagyobb részét (75.5%) a Tisza-Maros szögében foglalja el a Duna-Tisza közén már csak 67.6%-át, a Duna jobbpartján 65%-át, a Királyhágóntúl pedig csak 35.5%-át. Egyes vármegyékben a szántó föld nagy aránnyal szerepel a középgazdaságok területében, így Bács-Bodrog vármegyében 89.1%-kal, Torontálban 83.6%-kal. Pozsonyban 80.7%-kal, Esztergomban 78.6%-kal, Fejérben 78.3%-kal stb. Vannak városok, ahol ez az arányszám még magasabb. Pancsován a középgazdaságoknak csupán szántó földjük van; Temesvárott az arány 97.7%, Újvidéken 94.5%. Versecen 91.6%. A szántó föld általában olyan vármegyékben és városokban foglal el nagy tét a középgazdaságokban, ahol a legelő, erdő és rét területe igen csekély.

A hegyes vidékeken, ahol sok a legelő és erdő a szántó föld kisebb területet foglal le a középgazda-

Ságokban. A városoktól eltekintve, legalacsonyabb ez arányszám Fogaras vármegyében (11.5%), Csikben (17.3%), Máramarosban (18.8%), Hunyadban (23.8%) és Udvarhely vármegyében (26.7%).

A *legelő* a középgazdaságokban már jelentősebb területet foglal el, mint a kisgazdaságokban; Magyarországon a középgazdaságok területének 12%-a, a társországokban csak 7.4%-a képez legelőt. Nagy különbség az egyes országrészek között nincs e tekintetben; legkevesebb mégis a legelő a Tisza-Maros szögében (8.2%).

A Királyhágóntúl vannak vármegyék, hol a legelők tekintélyesebb részt kötnek le a középgazdaságok területéből, így Fogaras vármegyében 38%-ot, Csikben 29.8%-ot, Szebenben 24.8%-ot és Brassóban 10.9%-ot. Az ország többi vármegyéiben ez arányszám alacsonyabb, sőt egyes vármegyékben ez a 4% körül mozog, mint pl. Bars, Esztergom, Nyitra, Pozsony, Bács-Bodrog, Háromszék, Belovár-Kőrös és Mosón vármegyékben; de legkisebb Mosonban (2.33%).

A legelőknek ezen kis területe, mely a legtöbb helyen káros az állattenyésztésre, onnan származik, hogy az 50-es években kezdődő gazdasági irány arra törekedett, hogy minél több 'legelő feltőressék és gabonatermelésre használtassák fel.

A középgazdaságoknak Magyarországon átlag kevesebb *erdeje* (15.6%) van, mint a társországoknak (26%).

Legtöbb erdeje van a középgazdaságoknak a Királyhágóntúl, hol területüknek 30.6%-a erdő és a Tisza jobbpartján, ahol ez arányszám 28.9%-ra rúg. Legszegényebbek erdőben a középgazdaságok a Duna-Tisza közén (4.3%), azután a Duna jobbpartján és a Tisza-Maros szögében (11%). Vármegyénként vizsgálva az erdők megoszlását, még nagyobb eltérésekre találunk. Vannak vármegyék, melyekben a középgazdaságok területének több mint 40%-a erdő: ezek Liptó, Gömör, Sáros, Háromszék, Hunyad, Belovár-Kőrös, Fozsega és Várasd vármegyék. De vannak városok is, ahol az erdők arányszáma ilyen magas: ezek Pécs, Pozsony, Maros-Vásárhely és Zágráb városok.

Igen kevés erdeje van a középgazdaságoknak Bács-Bodrog és Jász-NagyJkun-Szolnok vármegyékben (0.5%), Békésben (0.3%), Csanádban (0.1%), Torontálban (0.4%). Az erdők ezen majdnem teljes hiányának az Alföldön nagy hátránya van, különösen csapadéki szempontokból és a tűzifa és szerszámra nehéz beszerzése miatt.

A tulajdonképeni Magyarországon a *nagygazdaságok* területének 32.1 %-a, a társországokban pedig csak 18.4%-a *szántóföld*. Országrészenként tekintve a nagybirtokok részesedését a szántóföldekben, azt találjuk, hogy legmagasabb az arányszám a Duna-Tisza közén (45.9%), azután a Tisza-Maros szögében (44.9%) és a Duna jobb partján (40.5%). Legkisebb pedig ez arány a Királyhágóntúl (14.8%), a Tisza jobb partján (20.5%) és valamivel nagyobb a Duna balpartján (25.7%)

Egyes vármegyékben találunk e tekintetben magasabb arányszámokat is. mint pl. Csanádban (80.4%), Torontálban (70.0%), Jász-Nagykun-Szolnokban (62.9%) és Békésben (60.2%).

Az *erdő* képezi a nagygazdaságok főművelési ágát. A «tisztán» erdő--és legelőbirtokokat figyelmen kívül hagyva is, 1895-ben a Magyarbirodalomban a nagygazdaságok összes területének 42.3%-a erdő, Horvát-Szlavonországokban pedig az arányszám 66.2%-ra emelkedik. Magas ez arányszám a hegyes felvidéken és a Királyhágontúl, de még az erdőkben szegény Duna-Tisza közén is 18%-ra rúg a nagygazdaságokban az erdőterület. Vármegyénként az arányszám igen változó s vannak vármegyék, melyekben az erdők a nagygazdaságok nem nagy területét foglalják el, így Torontálban annak csak 3.2%-át, Békésben pedig 5.2%-át.

Legelőben is legjobban állanak a nagygazdaságok s pedig az anyaországban jobban, mint a társországokban. Ott a nagygazdaságok területének 13.7%-át, itt csak 6.5%-át foglalják el. Az egyes ország-részeket tekintve az arányszám legmagasabb a Duna-Tisza közén (20.2%) s legalacsonyabb a Duna balpartján (nem egészen 10%). Az állattenyésztés teszi szükségessé a nagygazdaságok nagy legelőterületét ; a legelők területe azonban csökkenőben van, ami a juh-tenyésztés hanyatlását vonta maga után.

A legelők a legnagyobb részt a nagygazdaságok területéből a következő vármegyékben foglalják el:

Hajdú vármegyében (33.2%), Besztercze-Naszódban (31.9%); Szebenben (29%), Csikben (27.3%), Csongrádban (24.1 %), Liptóban (23.9%).

A többi művelési ágak nem ennyire jellemzők a nagygazdaságokra nézve, még a *rét* sem, mely az anyaországban a nagygazdaságok területének 7.1%-át foglalja el, Horvát-Szlavonországokban pedig csak 4.8%-át; tehát jóval kevesebbet, mint a többi gazdaságkategóriáknál. Legkisebb a rétek ezen részesedése a Duna balpartján, a Tisza-Maros szögében és a Tisza jobbpartján. Legmagasabb a rétek arányszáma a Duna-Tisza közén (9.1%). Vármegyénként tekintve a rétek megoszlását az arányszám legmagasabb Mosón vármegyében (15.5%) s Fogarasban (14.2%).

VI.

A földművelésügyi minisztérium már 1892-ben a kataszteri birtokívek alapján elkészítette a *korlátolt forgalmú birtokok* statisztikáját és pedig az 1885. évi állapot szerint. Ezt követte az 1895-iki nagy mezőgazdasági összeírás. Azóta ily nagyobb szabású adatgyűjtés, mely a korlátolt forgalmú birtokok mindegyik kategóriáját felölelte volna, nem készült. Az 1913. évi fölvétel kiterjeszkedett ugyan ezen birtokok összes fajaira, de csak a 100 holdon felülieket vette figyelembe.

Ezen különböző módszer szerint történt fölvételeknek az a következménye, hogy az egyes fölvételek adatainak összehasonlítása nem lehetséges s így a korlátolt forgalmú birtokok területváltozásai nem állapíthatók meg. Mindazonáltal az egyes részletek tanulmányozására az adatok felhasználhatók.

Az 1892-iki fölvétel a korlátolt forgalmú birtokok területét a tulajdonképeni Magyarországon 16.9 millió kataszteri holdban állapította meg, az 1895-iki pedig 164 millióban. E területcsökkenés oka főleg a

kincstári birtokoknak telepítési célokra való eladása s a közbirtokossági erdők és legelők magánkézre való jutása volt.

A hitbizományi birtokok területe ezen időszak alatt azonban némi emelkedést mutat.

Az alábbi tábla a korlátolt forgalmú birtokok jelleg szerinti megoszlását tünteti fel Magyarországon az 1895. évi fölvétel alkalmával:

A birtokok jellege	Területe kat. hold	Az összes kor- látolt forgalmú birtokok terü- letének száza- lékában	Az egész ország te- rületének százaléká- ban
1. Kincstári birtok...	2,510.774	15·3	5·1
2. Községi, városi, tör- vényhatósági birtok	4,749.196	29·0	9·7
3. A vallás- és tanul- mányi alap birtokai	290.644	1·8	0·6
4. Egyéb alapítványok birtokai...	36.876	0·2	0·1
5. Egyházi birtokok ...	2,353.000	14·4	4·8
6. Iskolai birtokok ...	16.106	0·1	0·0
7. Egyletek, testületek, társulatok, részvény- társaságok és vas- utak birtokai ...	431.307	2·6	0·9
8. Hitbizományi birto- kok ...	2,329.206	14·2	4·8
9. Közbirtokosság és volt úrbéreszek kö- zös birtokai ...	3,664.515	22·4	7·5
Összesen ...	16,381.451	100·0	33·5 ¹⁾

¹⁾ Az 1895-iki felvétel vétetett itt alapul a feldolgozásra, mert ezen év adatai az összes korlátolt birtokokat magukban foglalják, míg az 1913. évi felvétel csak a 100 kat. holdon felüli korlátolt forgalmú birtokokra terjed ki. (Lásd a Függelék 3. tábláját, mely az 1913-as felvétel adatait közli).

Ezen táblából látjuk, hogy a korlátolt forgalmú birtokok Magyarország összes területének körülbelül egy harmadát foglalják le. Legtöbb jut az ország területéből a községi, városi és törvényhatósági birtokokra (9.7%), azután a közbirtokossági és volt úrbéresek közös birtokaira (7.5 %), a kincstári birtokokra (5.1%). Majdnem egyformán részesednek az ország területéből az egyházi birtokok és a hitbizományok (4.8%). A kötött birtokok többi kategóriái már kisebb jelentőséggel bírnak.

Ha azt vizsgáljuk, hogy miképpen oszlott meg a kötött birtokok területe az egyes országrészekben, azt találjuk, hogy 1895-ben az összes kötött birtokok területéből a legnagyobb rész (3,860.070 k. hold) a Királyhágóntúlra esett, a legkisebb pedig a Duna-Tisza közére (1,766.125 kat. hold).

A birtokoknak jelleg szerint való megoszlását tekintve a következő eredményre jutunk: A kincstári birtokok legnagyobb területet (830.853 kat. holdat) a Tisza-Maros szögén foglalnak el, azután következnek: a Tisza balpartja és a király hágóntúli rész. Legkevesebb pedig a kincstári birtok a Duna jobb partján, hol csak 26.729 k. holdat foglal el.

A községi birtokok legnagyobb kiterjedésűek a Királyhágóntúl, ahol a községeknek 2,529.705 k. hold földjük van; a legkisebbek pedig ismét a Duna jobb partján (390.908 k. hold).

Érdekes volna tudni, hogy a községi birtokok fogytak vagy gyarapodtak-e 1895. óta? Sajnos, ezt

nem lehet megállapítani, meri az 1895-iki összeírás a községi, városi és. törvényhatósági birtokokat összefoglalta, az 1908. évi fölvétel¹⁾ külön mutatja ki a községi, közbirtokossági és vármegyei ingatlanokat, az 1913. évi fölvétel pedig ezek közül csak a 100 kat. holdon felüliekkel foglalkozik.

A községi birtokok, különösen ott, hol a szaporodó lakosságnak nem áll elegendő föld a rendelkezésére, akadályozza a szabad fejlődést; érezhető ez főleg akkor, ha a községnek más községben van birtoka.

A közbirtokossági és volt úrbéres birtokok legnagyobb területe (556.630 k. hold) a Duna balpartján és a legkisebb (325.224 k. hold) a Duna-Tisza közén található.

Ugyanazon okokból, mint azt a községi birtokoknál említettük, ezen birtokok területi változásairól sincsenek adataink. Apadásuk azonban valószínű.

Az egyházi birtokok területéből, melynek túlnyomó részét a róm. kath. egyház 1,696.769 k. holdnyi birtokai képezik, legtöbbet találunk a Tisza balpartján (587.463 k. holdat), a legkevesebbet (103.240 k. holdat) a Tisza-Maros szögében.

A hitbizományi birtokokból a legnagyobb terület (1,040.425 kat. hold) a Duna jobbpartján és a leg-

¹⁾ Magyarország községeinek háztartása az 1908. évben. (.Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 39. k. Budapest 1913.) Magyarország vármegyéinek háztartása és gyámpénztárai. U. ott. 40 k. Budapest 1914.;

kisebb (27.407 kat. hold) a Tisza-Maros szögében fekszik.

Vármegyéenként vizsgálva a hitbizományi birtokok megoszlását, azok a területnek legnagyobb százalékát a következő vármegyékben foglalják el:

Beregben (36.6%), Sopronban (27.6%), Mosonban (20.9%) Gömörben (18.3), Somogyban (17.4%), Baranyában (16.6%), Zalában (14.0%)- Ezeken kívül még Csongrád, Tolna és Pozsony vármegyékben foglalják le a hitbizományok a vármegye területének több mint 10%-át. A többi vármegyékben a hitbizományok területe kisebb arányban szerepel, 17 vármegyében pedig egyáltalán nincs hitbizomány.

	Egyes hitbizományok igen nagy terjedelműek;
5	hitbizománynak 100.000 holdnál nagyobb területe van
4	« 50.000-100.000 hold területe van
31	« 10.000- 50.000 « « «
50	« 1000- 10.000 « « «
2	« 1000 hóidon aluli területe van.

Minthogy az alapítók a «család fényének emelésére» minél nagyobb területeket iparkodnak lekötni: ez által elősegítik a latifundiumok képződését s az azok által okozott hátrányokat.

A korlátolt forgalmú birtokokról azonban helyes ítéletet csak akkor mondhatunk, ha az azoknak művelési ágak szerint való megoszlását is ismerjük.

A következő táblázat mutatja, hogy a tulajdonképeni Magyarországon az egyes főbb művelési ágak-

nak hány százalékát foglalják le a korlátolt forgalmú birtokok;

Az erdőnek	--- --- --- ---	62·9	%-át
A legelőnek	--- --- --- ---	57·0	«
A rétnek	--- --- --- ---	14·5	«
A szántónak	--- --- --- ---	10·9	«
A kertnek	--- --- --- ---	8·4	«
A szőlőnek	--- --- --- ---	3·1	«

Az, hogy az erdők és legelők nagy százaléka a korlátolt forgalmú birtokok közt foglal helyet, nem kedvezőtlen, mert biztosítja az erdők kímélését, a községi, a közbirtokossági vagy a volt úrbéresek közös birtokát képező legelők pedig előmozdítják az állattenyésztést, melynek a közös legeltetés egyik főkelléke. A tulajdonképeni Magyarországon a rét összes területének a 14.5%-a korlátolt forgalmú birtokot képez; de ez arányszám a Duna-Tisza közén, a Tisza-Maros szögében és a Tisza jobbpartján a 19%-ot is meghaladja. Legmagasabb azonban a Duna jobbpartján, ahol 26%-ra rúg. Vannak vármegyék, hol igen magas arányszámokkal találkozunk, így Sopron vármegyében az összes rétterületnek 56%-a, Mosonban 38.3%-a, Esztergomban 35.7%-a, Komáromban 30.1%-a korlátolt forgalmú.

Ha a rétek megoszlását a korlátolt forgalmú birtokok fajai szerint vizsgáljuk, azt látjuk, hogy azoknak egy negyedrésze a hitbizományi birtokokra, egy ötödrésze pedig a községi és városi birtokokra esik; nagy területű rétjeik vannak még az egyházi birto-

koknak, valamint a közbirtokosságoknak és volt úrbéreseknek is.

A korlátolt forgalmú birtokok szántóföldjéből legtöbb esik a hitbizományokra (29.7%), azután a római katolikus egyházi birtokokra (26.7%), a községekre és városokra (15.4%); a korlátolt forgalmú birtokok többi fajaira lényegesen kevesebb (körülbelül 4.4%) szántóföld jut.

A hitbizományok szántóföldje 1895-ben abszolút számokban az anyaországban 675.214 k. holdat tett ki, melynek majdnem fele 355.470 k. hold a Duna jobbpartján fekszik. Feltűnik itt Somogy vármegye 87.332 k. holdnyi szántóföldjével. Nagy kiterjedésűek a hitbizományi szántóföldek még Tolna megyében (46196 k. hold), Sopronban (40.295 k. hold), Csongrádban (38.537 k. hold), Baranyában (35.231 k. hold) és Zemplénben (34.133 k. hold).

A szántóföldnek a hitbizományi birtokok által elfoglalt része aránylag legnagyobb volt Somogy vármegyében (a megyében fekvő összes szántóföld 13.8%-a), továbbá Sopronban (13.2%), Mosonban (13.2%), Tolnában (11.4%) és Csongrádban (11.3%).

A római katolikus egyházi birtokok szántóföldje 606.002 k. holdra rúgott, a községeké és városoké pedig 351.197 k. holdra. Ez utóbbiból legtöbb (130.679 k. hold) a Duna-Tisza közén található. Törvényhatóságokként tekintve e községi és városi szántóföldek megoszlását, Bács-Bodrog vármegyében 48.024, Torontálban 30.910, Szeged városában 23.692, Debrecenben

12.398, Kecskeméten 8.043 és Szabadkán 4 039 k. hold a községi, illetve városi szántók területe.

Általában a korlátolt forgalmú birtokok szántó-földjeegyes vármegyékben igen jelentékeny aránnyal szerepei, így Csongrádban az összes szántóföld 24.7%-át, Somogyban 24%-át, Esztergomban 22.3%-át, Komáromban 21.1%-át és Sopronban 20.1%-át a *korlátolt forgalmú birtokok kötik le!*

A kertterületből a korlátolt forgalmú birtokok közül főleg a községek, városok, közbirtokosságok és a volt úrbéresek részesednek s pedig körülbelül egyenlő arányban.

A korlátolt forgalmú birtokok szőlőterülete nem sok (körülbelül 15 ezer hold) és ezeknek több, mint egy harmada a községeké és városoké. Kívülök még az egyházi birtokoknak van nagyobb szőlőterületük.

Ha az 1913. évi felvétel adatait a fentebb említett okból nem is hasonlíthatjuk össze az 1895. évi összeírás adataival, nem érdektelen tudnunk, hogy miképpen oszlottak meg a korlátolt forgalmú birtokok jelleg és művelési ágak szerint 1913-ban a tulajdonképeni Magyarországon. *Erre nézve a Függelék 3-ik táblája nyújt kimerítő felvilágosítást.*

Itt csak a kötött forgalmú birtokok jelleg szerint való százalékos megoszlását mutatjuk be:

Az összes 100 holdas és azon felüli korlátolt forgalmú birtokoknak

a községi birtokok _____ 26.5%-át

a közbirtokossági birtokok 23.0%-át

a kincstári birtokok	16.7%-át
a hitbizományi birtokok	14.7%-át
az egyházi birtokok	11.7%-át
a részvénytársasági birtokok	4.5%-át
az alapítványi birtokok	2.4%-át
az iskolai birtokok	0.5%-át képezik.

Végül nézzük, hogy miképpen voltak 1913-ban az egyes művelési ágak a korlátolt forgalmú birtok területében képviselve. Minthogy főleg a hitbizományoknál más arányban szerepelnek a művelési ágak, mint a többi korlátolt forgalmú birtokoknál, külön kiemelve mutatjuk be a hitbizományok területének művelési ágak szerint való százalékos megoszlását.

A 100 holdas és azon felüli hitbizományok területéből 1913-ban

31.5% volt szántó föld,

0.3% « kert,

7.0% « rét,

0.1% « szőlő

10.8% « legelő,

43.9 % « erdő,

0.9 % « nádas,

5.5% « földadómentes terület, míg a

lobbi korlátolt forgalmú birtokok területéből

10.9% volt szántó föld,

0.3% « kert,

3.2% « rét,

0.1% « szőlő,

23.1% « legelő,

5.4i% volt erdő,
0.2% « nádas,
8.1% « földadómentes terület.

Ha e két táblázatot összehasonlítjuk, látjuk, hogy *a hitbizományok területében aránylag közel háromszor annyi a szántóföld, mint a többi korlátolt forgalmú birtokokéban, viszont kisebb arányban szerepel a hitbizományok területében az erdő és a legelő, mely utóbbinak az arányszáma a hitbizományoknál fél akkora, mint a többi korlátolt forgalmú birtokoknál,*

VII.

Hazai birtokmegoszlásunk egészségtelen volta még jobban kiviláglik, ha az idegen államok birtokmegoszlását vesszük szemügyre s megkíséreljük adatainkat azokéval összehasonlítani.

Az ily nemzetközi összehasonlítás azonban igen meg van nehezítve, mert az egyes országokban a gazdaságok különbözőképen csoportosítatnak s a gazdaságkategóriák alsó és felső határai eltérőleg vannak megállapítva, ezenkívül néhol az ország egész területe, másutt pedig csak a művelhető vagy pedig a mezőgazdaságilag tényleg megművelt terület vétetik alapul s vannak ismét országok, ahol a tisztán erdő- és legelőgazdaságok nem vétetnek figyelembe. Nehézséget okoz az is, hogy egyes birtokok csak akkor tekintetnek gazdasági üzemeknek, ha területük bizonyos meghatározott terjedelmet meghalad. így nem szerepelnek a mezőgazdasági üzemek statisztikájában Németalföldön az 1 hektárnál és Svájcban a félhektárnál kisebb birtokok stb.

Tekintetbe veendő még az is, hogy az összehasonlítás nem egyidőben felvett adatokkal történ

hetik, mert a statisztikai összeírások időpontja az egyes államokban különböző volt. Magyarországon pl. az 1895-iki évi, Ausztriában az 1902-iki, Németországban az 1907-iki és Franciaországban az 1892-iki birtokstatisztikai felvétel szolgálhat az összehasonlítás alapjául.

E mellett a terület mértékegységei is országok szerint különbözők.

Csakis az elmondottak tekintetbe vételével értékelhetők az alanti táblázat adatai:

	MILYON SZÁZRA AZ ÖSSZES VILÁGON százalékában volt*)		
A Magyarbirodalomban...	52·2	46·9	0·8
Ausztriában	43·6	55·1	1·1
Németországban	58·9	40·1	1·0
Franciaországban	98·5		1·5
Belgiumban	76·5	23·1	0·4
Romániában	30·3	68·8	0·7
Szerbiában... .. .	21·0	78·7	0·3
Oroszországban	78·9		17·0

Meg kell jegyezni, hogy itt törpebirtok alatt a 2 hektárnál kisebb, kisbirtok alatt a 2-50 ha terjedelmű, középirtok alatt az 50-500 ha területű és nagybirtok alatt pedig az ennél nagyobb kiterjedésű birtokot értjük.

Ezen táblából láthatjuk, hogy a törpebirtokok az egyes országokban igen különböző arányban vannak képviselve. Kimagaslík közülök Belgium aránya, mely

*) Dr. Kenéz Béla: Nép és föld című munkája nyomán (a 356. lapon).

az összes gazdaságok számának több, mint háromnegyed részét képezi. Csakhogy itt a törpebirtokok nagy száma nem oly egészségtelen alakulat, mint pl. nálunk, mert Belgiumban a törpebirtokok főleg a nagy gyárvárosok közelében lakó iparosok kezében vannak, kik azokat oly intensive művelik meg, hogy egy család személyes szükségleteire rendszerint eleget termeljenek. Alacsony a törpebirtokok arányszáma Szerbiában, sőt Romániában is. Oka ennek főleg a nem nagy népsűrűség, továbbá az extensiv gazdálkodás, mely mellett egy család megélhetéséhez nagyobb földterületre van szükség. Szerbiában pedig ezenkívül még a házközösségi intézmény maradványainak fennállása is.

Nálunk a törpebirtokok több, mint felét képezik az összes gazdaságok számának, tehát azon országok között foglalunk helyet, hol túlsók a törpebirtok, amit súlyosbít még azon körülmény is, hogy e törpebirtokoknak csaknem fele egy kat. holdnál is kisebb földdarabkát képez.

A kisbirtokok aránya általában azokban az országokban nagyobb, ahol kevés a törpebirtok. így aránylag legtöbb a kisbirtok Szerbiában és Romániában, mert itt a kisbirtokok még nem aprózódtak el ; viszont legkisebb a kisbirtokok arányszáma Belgiumban. Nálunk a kisbirtokok számának aránya elég kedvező, magasabb, mint Németországban és kétszer akkora, mint Belgiumban.

A középbirtokok aránya Oroszországban a legmagasabb; a többi államokban pedig ez arányszám

nagyon alacsony. A Magyarbirodalomban az arányuk, mely Romániáéval csaknem egyenlő, az összes államok arányszámai között a legalacsonyabb, kivéve Belgiumot, ahol a középbirtokok száma elenyészően csekély.

A nagybirtokok számaránya Oroszországban a legmagasabb. A legtöbb országban azonban a közép- és nagybirtokok számát nem lehet egymástól különválasztva kimutatni. Megemlítjük itt, hogy sok latifundium van Nagybritanniában, Ausztriában, Poroszországnak az Elbától keletre fekvő tartományaiban és Romániában. Nálunk is, mint láttuk, igen nagy szerepet játszanak a nagybirtokok és a latifundiumok, mert kis számuk mellett igen nagy területet foglalnak el s így az ország földjének nagy hányada kevesek kezében van.

A gazdaságok számának ismerete azonban magában nem elég arra, hogy valamely ország birtokmegoszlásáról világos képet nyerjünk; tudnunk kell azt is, hogy mekkora az a terület, melyet az egyes gazdaságkategóriák elfoglalnak.

Erre nézve közöljük a következő táblát:

	A főre-	A kis-	A közép-	A nagy-
	birtokok	birtokok	összes	birtokok
	területe	területe	területe	területe
	az	az	az	az
	összes	összes	összes	összes
	birtokok	birtokok	birtokok	birtokok
	szá-	szá-	szá-	szá-
	zár-	zár-	zár-	zár-
	lábán	lábán	lábán	lábán
A Magyarbirodalomban...	6·2	48·4	14·2	31·2
Ausztriában		77·3		22·7
Franciaországban		63·0		37·0
Németországban	5·7	63·3	22·8	8·2
Belgiumban	7·9	75·1		17·0
Romániában	4·3	44·9	12·6	38·3

Belgiumban jut aránylag legtöbb terület a törpebirtokokra, Romániában pedig a legkevesebb; nálunk majdnem ugyanannyi, mint Németországban (6.2, illetve 5.7%).

Az ország területének legnagyobb részét a kisbirtokok foglalják le Belgiumban, ahol a kisbirtokok területe az ország összterületének $\frac{3}{4}$ részét képezi, ami igen egészséges birtokmegoszlásra mutat. Németországban is több mint felét foglalják el az ország területének a kisbirtokok; nálunk azonban csak 48.4%-át. A miénknél csak a romániai kisbirtokok területe van kedvezőtlenebb helyzetben.

Éppen így vagyunk a középbirtokokkal is, amelyeknek az ország területében való csekély arányú részesedése egészségtelen birtokmegoszlásra mutat. A középbirtokok területének arányszáma csak Romániában kisebb, mint nálunk. Németországban a középbirtokok a gazdaságok területének több mint $\frac{1}{5}$ részét foglalják el.

A nagybirtokok aránylag legtöbb területtel – még a közel múltban – Oroszországban bírtak s legkisebb az általuk elfoglalt terület Németországban. Tekintve a nagybirtokoknak igen kis számát, roppant nagy az a terület, melyet minden országban elfoglalnak. Nálunk is az ország területének közel egyharmada a csekély számú nagybirtokosok kezében van! Ausztriában e tekintetben kedvezőbbek a viszonyok, mert a nagybirtokok az ország területének egyötödénél csak valamivel nagyobb területet kötnek le; Németországban meg csak 8%-át képezik az összterületnek.

Eddig a gazdaságok egyes nagyságkategóriáinak számát s az azok által elfoglalt összterületet mutattuk ki országonként Fontos azonban azt is ismernünk, hogy mekkora az egyes birtokkategóriák átlagos területe nálunk és a külföldön.

Erre nézve közöljük a következő táblázatot:

	A törpe- birtokok	A kis- átlagos	A közép- területe	A nagy- (hektárakban)
A Magyarbirodalomban ...	1·0	8·8	163	1873
Németországban	0·7	11·9	174	1006
Poroszországban	0·7	12·9	177	1014
Bajorországban	1·2	11·9	131	1957
Nagybritanniában	1·2	12·6	89	535*)
Romániában	1·2	5·3	172	1487
Belgiumban... ..	0·2	6·9	—	—
Bulgáriában	0·8	7·7	99	1096

Ezen táblázat azt mutatja, hogy legkisebbek a törpebirtokok Belgiumban s a legnagyobbak Nagybritanniában, Romániában és Bajorországban ; de Nagybritanniában a törpebirtok területének nagyobb átlagát az is okozza, hogy ott a 0·4 hektárnál kisebb gazdaságok nem vétettek fel.

A kisbirtokok átlagos területe legnagyobb Poroszországban és Nagybritanniában, legkisebb pedig Romániában. Nálunk e területátlag úgyszólván a középhelyet foglalja el a felsorolt országok között. A középbirtokok átlag legnagyobbak Poroszországban és Romániában, azután sorrend szerint a mi középbirtokaink következnek. Feltűnő kicsi a középbirtokok átlagos területe Nagybritanniában és Bulgáriában is. A nagy-

*) Ez a mezőgazdasági üzemek statisztikájának az adata; az 1873-iki földbirtokstatisztikai adatgyűjtés szerint pedig az átlagos terület 2.045 hektárra rúgott.

birtokok átlagos területe legnagyobb Bajorországban; de utána e tekintetben mindjárt a Magyarbirodalom következik, mutatván a mi birtokmegoszlásunk egész-ségtelen voltát. Legkisebbek a nagybirtokok – «a mező-gazdasági üzemek statisztikája» szerint – Nagybritan-niában, mert itt a bérleti rendszer a nagyobb birtoko-kat több kisebb üzemekre osztja; a «birtokstatisztikai» felvétel azonban a nagybirtokok átlagos területét majd-nem négyszer akkorának mutatja ki, mint az előbb említett statisztika. Poroszországban és Bulgáriában ez átlagos terület nem sokkal haladja meg az 1000 hektárt A következő táblázatok az egyes fontosabb orszá-gok gazdasági üzemeinek megoszlását kisebb nagyság-kategóriák szerint mutatják be.¹⁾ Az így részletezett adatok azonban az e fejezet elején említett okokból nem-zetközi összehasonlításra nem alkalmasak ugyan, de az illető országok birtokmegoszlásáról ismertető képet nyújtanak.

Németbirodalom.

(Statistik des Deutschen Reichs B. 212. 2. b. Berlin 1912.)

Nagyságkategóriák	A gazdaságok			
	száma	területe		
	összesen	%-ban	hektárakban	%-ban
0·5 hektáron alul...	2,084.060	36·3	619.066	1·4
0·5—2 hektár...	1,294.449	22·6	1,872.936	4·3
2—5 „ ...	1,006.277	17·5	4,306.421	10·0
5—20 „ ...	1,065.539	18·6	13,768.521	32·0
20—100 „ ...	262.191	4·6	12,623.011	29·3
100—500 „ ...	20.068	0·4	6,398.431	14·8
500—1000 „ ...	3.129	0·0	2,824.444	6·6
1000 hektáron felül	369	0·0	693.656	1·6
Összesen ...	5,736.082	100·0	43,106.486	100·0

Ausztria.

(Österreichische Statistik B. LXXXIII. 1. Heft. Wien 1900.)

Nagyságkategóriák	száma		területe	
	összesen	%-ban	hektárakban	%-ban
0·5 hektáron alul...	326.927	11·4	20,070.864	66·9
0·5—2 hektár...	919.995	32·2		
2—5 „ ...	806.290	28·2		
5—20 „ ...	636.171	22·3		
20—100 „ ...	148.529	5·2	3,124.360	10·4
100—500 „ ...	14.492	0·5		
500—1000 „ ...	2.212	0·1		
1000 hektáron felül	1·733	0·1		
Összesen ...	2,855.349	100·0		

Belgium.

(Annuaire Statistique de la Belgique.)

Nagyságkategóriák	száma		területe
	összesen	%-ban	
1 hektáron alul ...	544.041	65·6	(Nincs adat)
1—10 hektár ...	240.898	29·0	
10—50 „ ...	41.102	5·0	
50 hektáron felül ...	3.583	0·4	
Összesen ...	829.625	100·0	

Franciaország.

(Statistique Agricole de la France. Résultats généraux de l'enquête décennale de 1892. Paris 1897.)

Nagyságkategóriák	száma		területe	
	összesen	%-ban	hektárakban	%-ban
1 hektáron alul ...	2.235.405	39·2	1,327.253	2·7
1—10 hektár ...	2,617.558	45·9	11,244.750	22·8
10—40 „ ...	711.118	12·5	14,313.317	29·0
40—50 „ ...	53.343	0·9	22,493.393	45·6
50—300 „ ...	81.048	1·4		
300 hektáron felül ...	4.280	0·1		
Összesen ...	5,702.752	100·0	49,378.813	100·0

Nagybritannia.

Az Agricultural Statistics 1896. évi adatai:

Nagyságkategóriák	Gazdaságok			
	száma		területe	
	összesen	%-ban	hektárakban	%-ban
1— 5 acre... ..	117.968	22·7	366.792	1·1
5— 20 «	149,818	28·8	1,667.647	5·1
20— 50 «	85.663	16·5	2,864.976	8·8
50— 100 «	66.625	12,8	4,885.203	15·0
100— 300 «	81.245	15·6	13,875.914	42·6
300— 500 «	13.568	2·6	5,113.945	15·7
500—1000 «	4.616	0·9	3,001.184	9·2
1000 acren felül ...	603	0·1	801.852	2·5
Összesen ...	520.106	100·0	32,577.513	100·0

Az Agricultural Statistics 1911. évi adatai:

Nagyságkategóriák	Gazdaságok száma	
	összesen	%-ban
1— 5 acre... ..	110.596	21·5
5— 50 «	234.040	45·6
50—300 «	151.197	29·5
300 acren felül ...	17.426	3·4
Összesen ...	513,259	100·0

Románia.

(Schmoller-féle Jahrbuch 1914. C. Maltezianu: Die neueren Agrarreformen in Rumänien.)

Nagyságkategóriák	Gazdaságok			
	száma		területe	
	összesen	%-ban	hektárakban	%-ban
10 hektáron alul ...	1,015.302	96·0	3,319.695	41·6
10— 50 hektár ...	36.318	3·4	695.953	8·7
50—100 «	2.381	0·3	165.456	2·1
100—500 «	2.608	0·2	785.719	9·9
500 hektáron feül... ..	1.563	0·1	3,001.473	37·7
Összesen ...	1,058.172	100·0	7,968.296	100·0

Bulgária.

(Annuaire statistique du Royaume de Bulgarie 1912.)

Nagyságkategóriák	Gazdaságok			
	száma		területe	
	összesen	%-ban	hektárakban	%-ban
2 hektáron alul ...	424.898	45·5	321.568	7·0
2— 50 hektár ...	505.310	54·2	3.901.985	84·3
50—500 „ ...	3.068	0·3	302.472	6·5
500 hektáron felül ...	91	0·0	99.762	2·2
Összesen ...	933.367	100·0	4.625.787	100·0

VII.

A magyar földbirtok megoszlásának képe ekkép bontakozik ki előttünk. Nem olyan világos, nem olyan tiszta a kép, mint amilyennek szerettük volna látni, mert – amint már arra bevezetésképen utaltunk – egyfelől újabb adatok nem állanak rendelkezésünkre, másfelől nem úgy történtek a különböző birtokstatisztikai adatokat tartalmazó felvételek, hogy ezekből a mezőgazdasággal foglalkozó birtokos és birtoktaián népesség számának hosszabb idő folyamán való alakulását, valamint a birtokok nagyságkategóriáinak úgy számra, területre, mint művelési ágak szerinti megoszlására vonatkozó időbeli változásait összehasonlítás alapján megfigyelhettük s azokból a szükséges tanulságokat közvetlenül levonhattuk volna.

A fejlődés eme világos megismerésének nagy hátrányára volt, hogy eddigi felvételeink különböző alapon, különböző elvek szerint, sokszor különböző célokra történtek.

A népszámlálások – bár nem birtokstatisztikát, hanem a népesség alakulását kell feltüntetniök – mégis segítségére lehetnének emennek azáltal is, hogy

a birtokosokra s így a külföldön élőkre és jogi személyekre, a bérlőkre és a mezőgazdasággal foglalkozó birtoktalan keresőkre vonatkozó adatokat is szolgáltatassák még pedig évtizedenként megismétlődőleg egyforma elvek alapján. Nálunk azonban egyik népszámlálás alkalmával a segítő családtagok száma is benfoglaltatik a keresők számában s ebből az ki nem választható, a másikinál pedig külön vannak a segítő családtagok kimutatva. A birtokosokat a népszámlálások nem tüntetik fel a birtokok egyformán részletezett nagyságkategóriái szerint és a birtoktalan keresők között a napszámosok adatai is változó elvek szerint szerepelnek, hol a mezőgazdasági, hol a külön meg nem nevezett napszámosok között. Épúgy a kisbirtokos napszámosok kimutatása tekintetében is eltérnek egymástól a különböző népszámlálások.

Maguk a birtokstatisztikai felvételek is különböző elvek szerint történtek. Így az 1870-iki adatgyűjtés az egy tulajdonos kezében levő birtokokat nem foglalta egybe, hanem azokat külön mutatta ki, az 1895-iki mezőgazdasági összeírás pedig az egy község határában fekvő és ugyanazon felszereléssel művelt birtokokat összefoglalta, tehát nem birtokokat, hanem mezőgazdasági üzemeket mutatott ki. Ez az 1895-iki összeírás nem tette részletezett felvétel tárgyává a tisztán erdő- és legelőbirtokokat míg az 1913-iki felvétel a tisztán erdő- és legelőbirtokokat is figyelembe veszi, tehát nemcsak a mezőgazdasági üzemekkel foglalkozik. Viszont ez az 1913-iki adatgyűjtés nem ter-

jeszkedik ki a 100 holdon aluli birtokra és csak a tulajdonképeni Magyarországra szorítkozik, míg az 1895-iki nagy összeírás a Magyarbirodalom összes birtokkategóriáit feldolgozza.

A statisztikai felvételeknek mindezen és sok más fogyatkozása daczára kutatásaink alapján mégis jelentős eredményeket állapíthatunk meg.

Elsősorban is megdöbbentő népességünk sorai-
ban a *birtoktalanok* óriási száma, amely összes lakos-
ságunk több mint felét képezi. Abban az országban,
amelyben az agrárius társadalom a Magyarbirodalom
népességének 64.5%-át teszi, amelyben az ipar és
kereskedelem még oly csekély tért hódított magának:
a birtoktalanok eme óriási száma az egészségtelen
gazdasági életnek kiáltó dokumentuma.

De még sivárabb e kép, ha a birtokosok és a
földbirtokok ama kategóriáját nézzük, amelyet törpebirto-
kosnak és törpebirtoknak szoktunk nevezni. Ez az
1.400,000 törpebirtokos, a Magyarbirodalom összes
birtokosainak több mint a fele ugyanis jórészt egy hold-
nál kisebb területen kénytelen gazdálkodni (körülbelül
562.000 ilyen törpebirtok van) s ebből is 294.000 ilyen
birtoknak 92.000 kat. hold területtel (egy tulajdonosra átlag
 $\frac{1}{3}$ k. hold sem esett) egyáltalán *nincsen szántóföldje*.
Az 1-5 holdas – közel 717.000 törpebirtok pedig
nem egészen 2 millió kat. hold összterülettel rendelke-
zik s így egy birtokra átlag 27 kat. hold jut.

Igaz, hogy e törpebirtokosok egy csekély része
más főfoglalkozással bír s kis parcelláját egyéb mun-

kajának végeztével maga, vagy családtagjaival munkáltatja meg. Hiszen ismerjük az 1910-iki népszámlálás mellékfoglalkozási statisztikájának az adatait, amelyek e tényekre rávilágítanak. Így tudjuk, hogy a Magyarbirodalom azon 1,715.000 kereső férfja közül, akik főfoglalkozásul a bányászatot, ipart és forgalmat jelölték meg, 210.000-nek volt földbirtoka s ebből 157.000-nek 5 holdnál, 56.000-nek pedig 1 holdnál kisebb volt a birtoka. Azonban ezek az adatok még nem bizonyítanak sokat. Épügy nem, mint a magas mezőgazdasági kultúrával bíró külföldre való hivatkozás. Mert hiába mutatnak rá, például Németországra, ahol az 1907. évi üzemi statisztika szerint a fél hektárnál kisebb mezőgazdasági üzemek 9%-a mellékfoglalkozásul szolgált; és hiába mutatnak Belgium példájára, ahol az 1 hektárnál kisebb birtokoknak 1846-tól 1895-ig terjedő időszakban 72%-al való szaporodásával egyidejűleg a búza átlagtermése is acrenként 11.5 mm.-ről 1475-re emelkedett. Mert ezeknek a külső országoknak tanulságai reánk nem alkalmazhatók. A mi törpebirtokaink legjelentékenyebb része mezőgazdasággal foglalkozó, földet túró, máshoz nem is értő emberek kezén van, akiknek nincs nagyobb vágya, mint birtokuk jövedelméből megélni s akik kényszerűségből – mert földszalagjuk nem képes őket eltartani – vállalnak napszámos munkát s küldik világgá családjuk tagjait, míg az önálló kisbirtokosok azoknak saját röyükön tudnak munkát és megélhetést biztosítani. A mi törpegazdaságaink javarészt

kisgazdaságok öröklés útján, vagy rossz gazdálkodás következtében való szétforgácsolásából keletkeznek, egészséges birtokalakulásból válnak gyakran életképtelen birtokdarabokká. Minálunk elenyésző csekély azoknak a törpebirtokosoknak a száma, akik nagy ipartelemek és városok határában mellékfoglalkozásként üzik a mezőgazdaságot. Fejletlen ipari és városi életünk, fejletlen mezőgazdasági kultúránk ma még nem teszi olyan természetűvé a törpebirtokot, mint Németországban vagy Belgiumban. A mi mai törpebirtokunk még – javarészában – korcsképlete annak, aminek az ilyen kis telepnek lennie kellene; sok arra, hogy éhenhalni engedje tulajdonosát, de kicsi arra, hogy eltartsa.

Épen azért ez az 1,400.000 törpebirtokos és családtagjai – együttvéve körülbelül 4.5 millió lélek – javarészában bátran a birtoktalanok közé számítható.

Így domborodik ki előttünk egész sötétségében az érem eme lapja: *huszonegy milliónyi lakosságunkból tizenhat és fél milliónak nincsen olyan földtulajdona, amely megélhetését biztosíthatná.* És ekkor még a *birtokosok* közé soroltuk azt a 3,200.000 embert, aki mint a megélhetést biztosító földek birtokosainak segítő családtagja, illetve eltartottja földbirtok felett nem rendelkezik s így tulajdonképp a birtoktalanok közé volna sorozandó, amivel ezek száma közel jár a húsz millióhoz!

Ha a *földbirtokot* nézzük, akkor sem lesz a kép derűsebb. A kisbirtokok között épen a legalacsonyabb

kategóriák vannak a legnagyobb számban képviselve. így 1895-ben a már említett 1-5 kat. holdas gazdaság volt kereken 717.000; 5-10 holdas: 459.000; 10-20 holdas: 385.000; 20-50 holdas 205.000; az 50-100 holdas pedig csak 36.000. Minél életképebb birtok-kategóriához érünk tehát, annál kevesebbet találunk belőle! Kisbirtokosainknak nagy száma is ennél fogva csak látszólagosan örvendetes jelenség, mert közelebbről nézve látjuk, hogy az 1900-ban 1,800.000-et számlált *összes kisbirtokos* közül 40%-nak csak 5 holdon aluli gazdasága van és 65%-nak a gazdasága nem haladja meg a 10 holdat. így tehát a kisbirtokosoknak csak 35%-ára jut az életképes gazdaság legalsó határától (10 hold) fel a száz holdig terjedő birtokkategoriat felölelő gazdaság.

Ha pedig a törpe- és kisgazdaságok termőterületére vetünk egy pillantást, látjuk, hogy bár 1895-től 1913-ig e terület két és fél millió kat. holddal nőtt, mégis e birtokkategoriókra 1913-ban az ország összes termőterületének csak 46.19%-a esik, míg a 100 kat. hold feletti birtokokra 53.81%¹⁾ és így e tizenhét év birtokfeldaraboló irányzata sem tudta megváltoztatni azt a tényt, hogy *az összes gazdaságok 99%-át képező törpe- és kisbirtok tulajdonában még mindig a fele sincs a tulajdonképeni Magyarország termőterületének, míg a gazdaságok 1%-át sem tevő közép- és nagybirtok kezében e termőterületnek több mint a fele egyesül:*

¹ L. a 42. lap tábláját.

A 100 hold alatti gazdaságok részesedése az ország szántóföldjében sem mutat kedvező eredményt. Igaz, hogy az összes szántóföldnek több mint fele a kisbirtokosok kezén van, de ez a terület 2,364.847 gazdaság között oszlik meg és a legkisebb és legéletképtelenebb birtokok között forgácsolódik szét, míg az életerős 50 – 100 holdas gazdaságokra az összes szántónak csak 8%-a jut.

A középbirtok háború előtti pusztulása – hiszen szűkebb Magyarország összes területének 15%-át foglalta csak le -, nem új tüneménye birtokpolitikai fejlődésünknek. Hiszen láttuk, hogy ez az egyetlen birtokkategória, amelynek szántóföldje 1895-től 1913-ig apadt. Nem bírván a múltban megszabadulni két rettenetes béklyójától: adósságától és a rossz gazdálkodástól, nem tudta, nem merete és kérdés, hogy a háború után is még fenmaradó adóssága letörlesztésére tudja és meri-e majd megtalálni egyedül üdvözítő útját: birtoka egy részének feláldozásával teherlapjának tisztázását és ezzel együtt a modern gazdálkodáshoz szükséges üzemi tőkének biztosítását-

Nagybirtokaink túltengésének káros hatása megnyilvánul gazdasági és társadalmi életünkben, de népszaporodási eredményeinkben is. Birtokmegosztásunk egészségtelenségének egyik legfőbb oka ez. Emészti a középbirtokot, és ott, ahol túlsúlyban van, törpebirtokká aprózza a kisbirtokot. Rettenetes súlyával ráfekszik az országra, útját állja az emberi munka érvényesülésének, az önálló gazdasági egységek sza-

porodásának, igen sokszor a termelés fokozásának. Négyezer birtokos az egész ország termőterületének csaknem 40%-át bírja¹⁾ és ezek közül 324 kezében van e termőterület fele. Es szántóföldjük egész területüknek épen a Duna-Tisza közén 44.9%-át, a Dunántúl 42.2%-át, Békésben 64.4%-át Csanádban 79%-át képezik.

E latifundiumok legkárosabb fajtájánál a hitbizománynál aránylag háromszor akkora a szántóföld, mint a többi korlátolt forgalmú birtoknál s míg ez utóbbiaknál az erdő területüknek 54-1 %-át foglalja le, a hitbizományok földjének csak 43-9%-át.

A két véglet rettenetes tanulságaival itt áll előtünk. Fejérmegyében 127 nagybirtok (420.000 holddal) a terület 63.51 %-át tartja a kezében és mellette 21.000 törpegazdaság összesen (27.000 holdon) a terület 4%-át bírja. És nem sokkal kedvezőbb rendben sorakoznak egymásután: Somogy, Veszprém, Arad, Szabolcs, Heves, Komárom és még egy tuczat vármegye.

A Magyarbirodalomban 1910-ben talált 2,690.000 gazdából 1,382.000-nek megélhetésre alkalmatlan törpebirtoka volt, kétezer gazda kezében pedig egyesült minden ezerholdnál nagyobb földbirtok és az 1913-iki kimutatás szerint a 10.000 kat hold feletti gazdaságok a szűkebb értelemben vett Magyarország egész termőterületének 19.37%-át foglalták le.

A magyar földbirtok megoszlásának rákfenéje ebben mutatkozik. Agrárius országunkban, mezőgazda-

¹⁾ Lásd a 42. lap tábláját.

sággal foglalkozó, túlnyomóan csak ahhoz értő, abból élő lakosságunk óriási hányada birtoktalan vagy önállóság nélküli törpebirtokos, néhány ezer, inkább néhány száz kiváltságosa pedig az ország szívének tulajdonosa. Es középen a háború előtt pusztulásnak indult s nagy kérdés, hogy a jövőben a maga lábán megállani tudó középbirtokos és az élni akaró, feltörekvő kisgazdaosztály, amelynek egészséges fejlődési törekvését a mai földbirtokmegosztás mesterségesen akadályozza. Amíg nem tudjuk megmozgatni az óriási birtoktömbök lomha molochját, hiába dolgozik a kisgazda, törekszik a kisbirtokra sóvárgó mesterember, várják jövőjük biztosítását a háborúból hazaözönlők milliói – a magyar anyaföld nem tárja ki felénk karjait, mert kezei béklyóba vannak verve!

FÜGGELEK.

1. Az összes népesség foglalkozása 1910-ben, főcsoportok szerint. (Az eltartottakkal együtt.)¹⁾

F o g l a l k o z á s o k	Magyarország		Horvát-Szlavon- országok		Magyarbirtodalom	
	szám	%	szám	%	szám	%
I. Östermelés	11,399.122	62·4	2,066.531	78·8	13,465.653	64·5
II. Bányászat és kohászat	210.409	1·2	4.305	0·2	214.714	1·0
III. Ipar	3,106.039	17·0	255.096	9·7	3,361.135	16·0
IV. Kereskedelem és hitel	673.647	3·7	48.705	1·9	722.352	3·5
V. Közlekedés	586.227	3·2	43.802	1·7	630.029	3·0
VI. Közszolgálat és szabad foglalkozások	630.469	3·4	56.172	2·1	686.641	3·3
VII. Katonai szolgálat	144.550	0·8	22.254	0·9	166.804	0·8
VIII. Különböző ágbeli és k. m. n. n. napszámosság	453.377	2·5	47.993	1·8	501.370	2·4
IX. Tőkések és nyugdíjasok	326.562	1·8	24.134	0·9	350.696	1·7
X. Egyéb foglalkozások	149.977	0·8	8.788	0·3	158.765	0·8
XI. Foglalkozás nélküliek és ismeretlen fogl.	179.085	1·0	18.097	0·7	197.182	0·9
XII. Házi cselédek	405.069	2·2	26.077	1·0	431.146	2·1
Összes népesség	18,264.533	100·0	2,621.954	100·0	20,886.487	100·0

¹⁾ A Magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlálása című művből

2. A kereső népesség foglalkozása 1910-ben: 1)

Foglalkozások	Magyarország		Horvát-Szlavon-országok		Magyarbirtalom	
	szám	%	szám	%	szám	%
I. Őstermelés ...	4.655.576	60·1	945.026	78·4	5.600.602	62·5
II. Bányászat és kohászat...	71.214	0·9	1.619	0·1	72.833	0·8
III. Ipar ...	1.346.728	17·4	113.765	9·5	1.460.493	16·3
IV. Kereskedelem és hitel ...	278.104	3·6	22.695	1·9	300.799	3·4
V. Közlekedés ...	188.811	2·4	14.681	1·2	203.492	2·3
VI. Közszolgálat és szabad foglalkozások	251.446	3·3	23.682	2·0	275.128	3·1
VII. Katonai szolgálat	122.333	1·6	19.410	1·6	141.743	1·6
VIII. Különböző ágbeli és k. m. n. n. napszámias	203.085	2·6	22.311	1·8	225.396	2·5
IX. Tőkések és nyugdíjasok ...	192.716	2·5	12.891	1·1	205.607	2·3
X. Egyéb foglalkozások	73.367	0·9	5.421	0·4	78.788	0·9
XI. Foglalkozás nélküliek és ismeretlen fogl.	1.217	0·0	—	—	1.217	0·0
XII. Házi cselétek ...	366.376	4·7	24.448	2·0	390.824	4·3
Összes keresők...	7.750.973	100·0	1.205.949	100·0	8.956.922	100·0

1) A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása című műből.

3. A 100 kat. hold kiterjedésű s azon felüli *kötött birtokok* száma
1913 április végén a talaj-

A kötött birtokok jellege	A birtokok száma	A birtokok területe	Az összes	
			szántó- föld	kert
k a t a s z t e r i				
1. Kincstári birtokok ...	121	2,591.442	127.267	4.533
2. Községi birtokok ...	3.970	4,128.172	399.637	15.113
3. Alapítványi birtokok	86	375.341	130.937	1.034
4. Iskolai birtokok	84	78.595	28.898	379
5. Egyházi birtokok :				
a) róm. kath.	428	1,451.825	479.322	3.769
b) görög kath.	129	184.672	10.504	265
c) református	220	61.881	33.553	406
d) ágostai hitv. evang.	151	49.432	13.174	367
e) görög keleti	124	65.499	30.085	297
f) unitárius	23	11.050	2.248	73
g) izraelita	4	1.451	916	7
egyházi birtokok összesen	1.079	1,825.810	569.802	5.184
6. Hitbizományi birtokok *)	153	2,291.078	721.541	7.303
7. Közbirtokossági bir- tokok	5.689	3,583.084	67.702	7.587
8. Részvénytársasági birtokok	406	690.177	127.491	3.789
Összesen ...	11.588	15,563.699	2,173.275	44.922

*) A hitbizományi birtokok tulajdonképeni száma csak fekvő egyenkint 100 kat. holdnál nagyobb birtokai vármegyényoknál *sem lehetett* eltérni ; ez a magyarázata a hitbizományi
Ez adatok a Magyar Statisztikai Évkönyvből vették.

és területe, valamint azok megoszlása művelési ágak szerint donképeni Magyarországon.

területből volt, művelési ágak szerint,					
rét	szőlő	legelő	erdő	nádas	földadó- mentes terület
h o l d a k b a n					
71.680	1.372	258.916	2,041.628	1.618	84.428
127.109	7.439	1,113.485	1,839.513	13.970	611.906
23.572	862	51.847	134.137	2.262	30.690
4.770	194	8.078	34.435	72	1.769
91.778	2.461	190.593	590.426	6.723	86.753
5.385	38	20.237	144.937	20	3.286
5.339	64	6.587	12.706	233	2.993
5.569	123	12.614	16.480	16	1.089
4.323	156	8.650	18.041	810	3.137
1.330	12	1.866	5.354	8	159
40	101	325	—	—	62
113,764	2.955	240.872	787.944	7.810	97.479
161.100	3.214	247.413	1,006.197	19.525	124.785
50.668	171	1,306.515	1,947.789	3.217	199.435
28.668	2.471	84.962	390.052	972	51.772
581.331	18.678	3,312.088	8,181.695	49.446	1,202.264

92; de miután egy és ugyanazon birtokosnak több vármegyében: kint külön-külön birtoknak vétettek, ettől az elvtől a hitbizomá- birtokok itt kimutatott nagyobb számának.